

ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს კოლხური სამაროვანზე 2007-2022 წწ ჩატარებული
არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში
**Reports on the Pichvnari 4th century BC Colchian cemetery
archaeological excavations in 2007-2022**

ამირან კახიძე

არქეოლოგი, პროფესორ-ემერეტუსი

მირანდა თურმანიძე

სსიპ აჭარის მუზეუმი,

ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის

მეცნიერ-თანამშრომელი

ემზარ კახიძე

სსიპ აჭარის მუზეუმი

ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის მმართველი

Amiran Kakhidze

Dr, Professor Emeritus

Miranda Turmanidze

LEPL Ajara Museum

Batumi Archaeological Museum, PhD in History

Emzar Kakhidze

LEPL Ajara Museum

Head of Batumi Archaeological Museum

DOI: <https://doi.org/10.52340/wbam.2023.09>

აბსტრაქტი: სტატიაში განხილულია 2007-2022 წწ ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს კოლხური სამაროვანზე ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების ანგარიში: წლების მიხედვით აღწერილია თითოეული სამარხი თუ სააღაპო მოედანი, აგრეთვე დაწვრილებით გაანალიზებულია ადგილობრივი თუ უცხოური სამარხეული ინვენტარი. ბუნებრივია, დასკვნის სახით გადმოცემულია ის წინასწარეული შედეგები, განზოგადებები, არტეფაქტების ტიპოლოგია თუ დაკრძალვის წესები, რომელთა ანალიზი სამაროვანის შესწავლიდან რამდენიმე წელიწადში მოვახერხეთ.

საკვანძო სიტყვები: ფიჭვნარი, კოლხური სამაროვანი, არქეოლოგიური არტეფაქტები

Abstract: The standing archaeological excavation was conducted at the Pichvnari 4th century BC Colchian cemetery in 2007-2022. Dozen ritual platform and 75 graves were excavated. Imported and local grave goods as rings, beads, jugs, oinochoe, bracelet, cups, coins, etc. were discovered. The ritual platform is particularly of note, as no ritual platforms are attested from the Colchian cemetery that dates to the 5th century BC. Most likely, this is a result of Greek influence in burial practices, as is the domination of eastern orientation of the bodies in individual inhumation graves in this period. Another detail of note is that a significant number of the 4th century BC graves belonging to both Greeks and Colchians do not contain burial goods. Most likely, this is a result of the political and economic decline of Athens, which had an effect on Pichvnari too. Compared to the 5th century BC Colchian cemetery, we can trace both the decline in number of imported goods as well as their quality. Among imported ceramics, so-called grey clay vessels most likely manufactured in Heraclea Pontica seem to be the most popular. Black-gloss pottery manufactured in Athens also were found. The majority of pottery found in the 4th century BC burials is locally produced. At Pichvnari, imitations of Greek forms of pottery such as the oinochoe appear in the

5th century BC and seem to increase in popularity in the 4th century BC. Colchian forms of pottery are also typical at Pichvnari, some dating earlier than the 5th century BC and in use throughout the 4th century BC and later.

Among other grave goods iron bracelets, bronze crescent hoops that would have been worn on a necklace, blue and green glass beads, a radial earring, coins, etc. are traced.

Key words: Pichvnari, Colchian cemetery, Archaeological artifacts

ფიჭვნარი უკვე 60 წელზე მეტია რაც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში და არამარტოაქმოღვაწემეცნიერების ინტერესების სფეროშია მოქცეული. ამ დროისთვის მეტნაკლები ინტენსივობით შესწავლილია ადგილობრივთა ნამოსახლარი, ძვ.წ. V ს ბერძნული და კოლხური სამაროვნები, აგრეთვე ძვ.წ. IV ს ბერძნული ნეკროპოლისი. ყველაზე ნაკლები ყურადღება ამ ეტალონურ ძეგლზე ძვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანს დაეთმო, რაც ბოლოდროინდელი კვლევების წყალობით ნაწილობრივ გამოსწორდა.

კოლხეთში, განსაკუთრებით მის ზღვისპირა ნაწილში ბერძენთა აკულტურიზაციის საკითხების შესწავლისათვის გადამწყვეტი კი სწორედ ამ პერიოდის ძეგლების კვლევა მიგვაჩნია, ვინაიდან ზუსტად ამ დროისთვის გამოიკვეთა და დაკრისტალდა ყველა ის ნოვაცია, რაც ჩვენს რეგიონში ბერძენებთან მინიმუმ სამსაუკუნოვანი ეპიზოდური თუ ინტენსიური ურთიერთობების შედეგად დაგროვდა.

უნდა ითქვას, რომ ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის სამაროვანი ჯერ კიდევ ამირან კახიძისა და მაიკლ ვიკერსის ხელმძღვანელობით მიმდინარე საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი ექსპედიციის დროს ელინისტურ სამაროვანზე მუშაობისას „ინკოგნიტოდ“ გამოვლინდა.

2007 წ. ძირითადი თხრილის შესწავლის შემდეგ (სამარხები # 216-235)¹ გაივლო დამტებითი მეორე და მესამე საკონტროლო თხრილებიც. მეორე თხრილის ბოლო სამარხი², რომელსაც ელინისტური სამაროვნის ნუმერაციიდან გამომდინარე 238-ე ნომერი მიენიჭა, ბოლომდე ვერ იქნა შესწავლილი, ამიტომ დამხრობა და ზომები შესაბამის ლიტერატურაში არაა მოცემული. 238-ე სამარხში, რომელიც შემდეგ # 1 გადაინომრა, დადასტურდა ქოთანი (ს/ნ 83) და პალმეტებიანი ლეკითოსი (ს/ნ 84), აგრეთვე მძივები (კახიძე, ვიკერსი, 2014: 118, სურ. 138/6,8, 144/2). მესამე საკონტროლო თხრილში აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი ერთადერთი სამარხი³ დადასტურდა, რომელსაც 239-ე ნომერი მიენიჭა და იქ პირქვე ჩამხობილი ყურმილიანი დოქი (ს/ნ 104) თავის არეში დაფიქსირდა (კახიძე, ვიკერსი, 2014: 118, სურ. 131/6, 138/9).

ამ უბანზე სამუშაოები მომდევნო წელსაც გაგრძელდა. ე.წ. 238-ე და 239-ე სამარხები ბოლომდე გაიწმინდა⁴. აღმოჩნდა კიდევ სამი ახალი სამარხი⁵.

ძვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანი საბოლოოდ 2011 წ. საქართველო-ბრიტანეთის 13-წლიანი ერთობლივი გათხრების დასრულების შემდეგ გამოვლინდა. სსიპ ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის სადაზვერვო ჯგუფმა ნინო ძნელაძის ხელმძღვანელობით ამ უბანზე კიდევ რამდენიმე სამარხს მიაგნო. აღმოჩენილი მასალისა და სტრატეგრაფიის უფრო დაწვრილებით შესწავლის შედეგად გაირკვა, რომ ფიჭვნარის სამაროვნის ეს მონაკვეთი არა ელინისტურ, არამედ ძვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანს ეკუთვნოდა.

1 2007 წ. სამუშაოების შედეგები აისახა ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმისა და ოქსფორდის აშშ-ის მუზეუმის ერთობლივ მონოგრაფიაში (იხ. კახიძე, ვიკერსი, 2014: 101-174).

2 NO I-22 სექტორის 37-ე კვადრანტი.

3 NO I-23 სექტორის 36-ე კვადრანტი, ზომები: 1,2 X 0,65 X 0,6 მ.

4 239-ე, იგივე მე-2 სამარხის ინვენტარს დაემატა მძივი (ს/ნ 85).

5 ამ წლის, ისევე როგორც 2009-2010 წწ საქართველო-ბრიტანეთის სამუშაოების მასალები ჯერაც გამოუქვეყნებელია. სავლე ანგარიშებიდან ვგებულობთ, რომ 240-ე, იგივე მე-3 სამარხში დაფიქსირდა დოქი (ს/ნ 86), მძივები (ს/ნ 87), ვერცხლის ნახევარმთვარისებრი საკიდი (ს/ნ 88), რკინის (ს/ნ 89) და ბრინჯაოს (ს/ნ 90-91) სამაჯურები, ბრინჯაოს ბეჭედი (ს/ნ 92), ბრინჯაოს ზარაკი (ს/ნ 94) და რკინის ფიბულა (ს/ნ 93); 241-ე, იგივე მე-4 სამარხში იყო დოქი (ს/ნ 95) და მონეტა (ს/ნ 96), ხოლო 242-ე, იგივე მე-5 სამარხში ქურქლის ძირი (ს/ნ 97) და ოინოხოია (ს/ნ 98).

ჰუმუსოვან ფენაში (NO-23, კვ. 27) დადასტურდა ადგილობრივი უსახური სქელკედლიანი კერამიკის ფრაგმენტები - ზოგიერთი ყავისფერკეციანი, ზოგიც აგურისფერი. იყო იმპორტული ცალებიც: თხელკედლიანი ჭურჭლის პირი, სქელკედლიანი ჭურჭლის ოვალური ყელის მოვარდისფრო ნატეხები და სუფთად განლეკილი უსახური კერამიკის ფრაგმენტები. მიკვლეულ იქნა უფორმო და უსახური ბათქაშის ნაშთებიც.

საკუთრივ სამარხების თავზე დადასტურდა მოშავო-მოყავისფრო თიხის ოდნავ პირგადაშლილი, დაბალყელიანი, მომრგვალებულტანიანი და ბრტყელპირიანი ქოთანნი, რომელსაც აკლდა პირის ნაწილი და ყური. შეგვხვდა ოვალური ბირთვიც.

მე-6 სამარხში მოყვითალო ფერის მინის 12 ცალი მთლიანი და რამდენიმე დაზიანებული მძივი, აგრეთვე რკინის კოროზირებული სამაჯურის ნაწილი იყო.

მე-7 და მე-8 სამარხები უინვენტარო აღმოჩნდა.

2012 წ. განხორციელებული საველე არქეოლოგიურმა კვლევა-ძიებამ საბოლოოდ დაადასტურა, რომ ძვ.წ. IV ს კოლხური სამაროვანი ექცევა ძვ.წ. V საუკუნის კოლხურ სამაროვანსა (ადგილი „ნაპურვალა“) და ელინისტური ხანის სამაროვანს შორის. ეს უკანასკნელი მდებარეობს ნაპურვალას სამხრეთით, დასახლება ჩოლოქისკენ მიმავალსამანქანე გზასთან ახლოს. გასული საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაწყებული ორივე სამაროვანზე განხორციელდა ფართო მასშტაბის საველე სამუშაოები, რაზეც სათანადო მეცნიერული მემკვიდრეობა შეიქმნა.

ძვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანზე არქეოლოგიური გათხრების გვიან დაწყება განპირობებული იყო საბჭოთა ეპოქაში გაშენებული ჩაის პლანტაციებით. არ შეიძლებოდა ჩაის ბუჩქების მოჭრა-დაზიანება. საბჭოთა წყობილების დამთავრების შემდეგ, თანდათანობით ჩაის პლანტაციები გავლურდა, დაიფარა ეწერ-ბარდითა და ალაგ-ალაგ ბუჩქნარით. შესაბამისად, შესაძლებელი გახდა ამ ადგილების მოსინჯვა ახალი ეპოქის სამარხების ძიების მიზნით. შეირჩა შუალედური ადგილი კოლხურ V ს და ელინისტური ხანის სამაროვანებს შორის, არქეოლოგიური ბაზიდან თითქმის 200 მ-ის მოშორებით.

პირველ რიგში ეს ტერიტორია გაიწმინდა ჩაის ბუჩქების ნარჩენებისაგან, ეკალ-ბარდისა და ეწერისაგან. ამის შემდეგ NO 13 სექტორში აიგო საკონტროლო თხრილი, რომელიც აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ იყო დამხრობილი. მისი სიგრძე იყო 12 მ, სიგანე 8 მ, ე.ი. სულ 6 კვადრატით. NO-13, კვადრატები 45-46, 55-56 და 65-66 (ტაბ. 1). არქეოლოგიური სამუშაოები მიმდინარეობდა ფიჭვნარისათვის ათეული წლების განმავლობაში შემუშავებული მეთოდის შესაბამისად. პირველ რიგში მოიხსნა ზედა ჰუმუსოვანი ფენა. აქა-იქ ჩნდებოდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები.

როგორც წესი, ჰუმუსს მოსდევს ფხვიერი სილნარი. სწორედ ამ ფენაში ფიჭვნარის არქეოლოგიური გათხრების ისტორიაში პირველად კოლხურ სამაროვანზე გამოჩნდა ტიპიური სააღაპო მოედანი (ტაბ.2/3). თხრილის დასავლეთ მონაკვეთზე ფხვიერი სილნარის შესწავლისას პირველ ხანებში გამოიკვეთა 6 სამარხის კონტური. აღაპთან ერთად ყურადღება მიიქცია იმ გარემოებამაც, რომ მათი დიდი ნაწილი აღმოსავლეთისკენ იყო დამხრობილი (ტაბ.2/1). აშკარაა, რომ ფიჭვნარის კოლხურ მოსახლეობაში კიდევ უფრო გაღრმავებულია ელინიზაციის პროცესები. აღმოსავლეთ მონაკვეთზე მკვრივი სილნარი გრუნტის არსებობა არ ფიქსირდება. სამარხთა კონტურების განსაზღვრა ხდებოდა რკინის ლურსმნების განლაგებისა და სამარხის მომცველი არის ყავისფერი შეფერილობის მიხედვით. ამ მონაკვეთზე ტრადიციული წესების მიხედვით ერთ-ერთი სამარხი დამხრობილი იყო ზუსტად ჩრდილოეთისკენ. როგორც ვხედავთ, თხრილის მთელი ფართობი ათვისებული ჩანს. ერთი სამარხის მიერ მეორეს დაზიანების ფაქტი არ დასტურდება. არის ბავშვთა სამარხებიც. სათანადო ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციის შემდეგ გაკეთდა ცალკეული სამარხების პრეპარაცია (კახიძე, ძნელაძე, შალიკაძე, თურმანიძე, 2013: 52-126).

სამარხი 9. NO 13. კვადრატი 66. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2X1,3X1,1 მ. თავის არეში ჩაუდგამთ მოზრდილი დოქი, რომლის პირზე დაფარებული იყო მეორე პატარა ზომის დოქი შერჩენილია ტანის ქვედა ნახევარი. მარჯვენა ხელთან იდო კიდევ ერთი დაზიანებული ჭურჭელი. აქვე იყო სხვა ჭურჭლის ნატეხიც. არაა გამორიცხული, რომ იგი მეორე ჭურჭლის პირზე იყო დაფარებული (ტაბ.7/2).

სამარხი 10. NO 13. 65 და 66 კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. გამოჩენილია სამარხის დასავლეთი მონაკვეთი 0,5 მ სიგრძეზე, სიგანე 1,4 მეტრია. დიდი ნაწილი ექცევა გაუთხრელ ფართობში. შენაჭერის გაკეთება მომავალი წლისათვის გადაიდო (ტაბ.2/1).

სამარხი 11. NO 13. კვადრატი 65. ესეც შედის გაუთხრელ ფართობში. ყავისფერი შეფერილობის მიხედვით გამოჩენილია სამარხის დასავლეთი მონაკვეთი მისი სიგრძე 0,3 მ-ია. დამხრობილია აღმოსავლეთისკენ (ტაბ.2/1).

სამარხი 12. NO 13. კვადრატი 65. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ოდნავ აღმოსავლეთისკენ გადახრილი. ზომები: 1,1X0,7X1,25 მ. უინვენტარო.

სამარხი 13. NO 13. კვადრატი 65. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი, ოდნავ სამხრეთისკენ გადახრილი. ბავშვის სამარხი. ზომები: 0,95X0,65X1,2 მ. თავის არეში ჩაუდგამთ იონიური ჭურჭელი. ყელის არეში შედროვდა მძივები. მარჯვენა ხელზე ეკეთა რკინის სამაჯური.

სამარხი 14. NO 13. 55-ე და 65-ე კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი, ოდნავ ჩრდილოეთისკენ გადახრილი. ზომები: 2,25X1,35X1,25 მ. ხის სახურავიანი აღმოსავლეთ ნაწილში ორ-ორი ლურსმანი, ფეხებთან ჩრდილო მონაკვეთზე ორი, სამხრეთისკენ 1 ლურსმანი. კუთხეში ჩაუდგამთ ნაცრისფერკეციანი დოქი.

სამარხი 15. NO 13. კვადრატი 56. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2X1,35X0,6 მ. თავის არეში ჩაუდგამთ წყვილყურიათა ქოთნისებრი ჭურჭელი. სამარხის გარეთ, აღმოსავლეთ ნაწილში, 0,7 მ-ის მოშორებით პრეპარირებულ იქნა ორნამენტირებული კოჭობი.

სამარხი 16. NO 13. 46-ე და 56-ე კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,45X1,35X1,5 მ. თავის არეში ჩაუდგამთ დოქი. ყელის არეში შეგროვდა იოტები და სამი ცალი თვალადი მძივი.

სამარხი 17. NO 13. კვადრატი 46. როგორც ჩანს, ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ჩრდილოეთიდან ებჯინება მე-16 სამარხს. გამოჩნდა სამარხის სამხრეთ მონაკვეთი სიგრძე 0,7, 0,6 მ. დანარჩენი ნაწილი გაუთხრელ ფართობში მოექცა.

სამარხი 18. NO 13. კვადრატი 55. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X1,2X1,3 მ. ხის კუბოს: 1,8X0,65X0,35 მ. ხის კუბო რკინის ლურსმნებით შეჭედული ყოფილა თავში, შუაწელსა და ბოლოში. ხის კუბოს ლურსმნების ქვედა რიგი გვერდებიდან ჩანს მიჭედული. მარჯვენა მხართან გაიწმინდა იონიური ჭურჭლის ძირი, მარცხენა ფეხთან შავლაკიანი სამარილე, მარჯვენასთან ნაცრისფერკეციანი დოქი. ორი ადგილობრივი თიხის ჭურჭლის ნატეხით უნდა ყოფილიყო დახურული (ტაბ.5/5).

სამარხი 19. NO 13. კვადრატი 45. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,15X1,4X1,3 მ. ხის კუბოს: 1,76X0,55X0,3 მ. პირის არეში აღმოჩნდა ორი ცალი კოლხური მონეტა. ყელის არეში დაფიქსირებული რამდენიმე მძივი პრეპარაციის პროცესში დაიშალა. მარცხენა ხელზე ეკეთა რკინის სამაჯური და ვერცხლის ბეჭედი (ცუდად დაცული). მარჯვენა ფეხთან ჩაუდგამთ ნაცრისფერკეციანი დოქი (ტაბ.9/2).

2013 წ. მვ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანზე 2012 წელს შესწავლილი თხრილი გაფართოვდა ჩრდილოეთის მიმართულებით. ახალი თხრილის სიგრძე იყო 12 მ, სიგანე 8 მ, რაც ფიჭვნარის ტოპოგეგმის შემდეგ კოორდინატებში ჯდება: NO 13 სექტორი, კვადრატები 47-48, 57-58 და 67-68. პირველ რიგში მოიხსნა ზედა

ჰუმუსოვანი ფენა, რომლის სიმძლავრე ცალკეული კვადრატების მიხედვით მერყეობს საშუალოდ 13-17-20 სმ შორის. იშვიათად ჩნდებოდა თიხის ჭურჭლის უსახური ნატეხები. როგორც წესი, ჰუმუსოვან ფენას მოსდევს ფხვიერი სილნარი. ამ წელსაც გამოჩნდა ერთი სააღაპო მოედანი (კვადრატი 58). აშკარაა, რომ მსგავსი რიტუალის შესრულება ადგილობრივი ეთნოსის დაკრძალვის წესებშიც იჭრება. მკვრივ სილნარ გრუნტში ყავისფერი შეფერილობის მიხედვით მკვეთრად იკვეთება ჩაჭრილი სამარხის კონტურები. მაგალითად, 47-ე კვადრატის დასავლეთ კედელთან გამოჩნდა ორი სამარხის დასავლეთი მონაკვეთი, რომელთა დიდი ნაწილი გაუთხრელ ფართობში ექცეოდა. ამავე კვადრატში მოექცა მორიგი ორი სამარხის მთლიანი კონტური. ასევე ითქმის სხვა კვადრატების მიმართაც.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ 48-ე კვადრატში, მკვეთრი გრუნტის დასაწყისთან, უფრო სამხრეთ კუთხეში აღმოჩნდა ქვის მოზრდილი ჭურვი. ეტყობა საკმაოდ შორიდან ნატყორცნი, რომლის ინერცია ზედა ჰუმუსოვან და ფხვიერ სილნარ ფენას ვერ შეუჩერებია. ამ ადგილებში ეს უკვე მეორე ჭურვი ფიქსირდება. უფრო მეტი გვაქვს ნაქალაქარიდან. აშკარაა, რომ ფიჭვნარს სადღაც ძვ.წ. II ს ბოლოსთვის, მითრიდატეს ომების პერიოდში დიდი თავდასხმები განუცდია.

58-ე კვადრატის სამარხის თავზე ფხვიერ სილნარ ფენაში თიხის ჭურჭლების ნატეხებიც ჩნდებოდა. იყო რკინის ლურსმნებიც. სააღაპო მოედანზე პრეპარირებულ იქნა ღარებით შემკული ადგილობრივი ჭურჭლის ნატეხი და შავლაკიანი კილიკის ყური, ტანის ნატეხები და ქუსლი.

ყავისფერი შეფერილობის და რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით გამოიკვეთა სამარხთა კონტურები. ისინი საკმაოდ ინტენსიურადაა განლაგებული. როგორც ითქვა, მათი ერთი ნაწილი გაუთხრელ ფართობში ექცეოდა, რის გამოც გადაწყდა შენაჭერის გაკეთება (კახიძე, ძნელაძე, თურმანიძე, ფარტენაძე, 2015: 10-82). სამარხი 20. NO-13. 58-ე და 68-ე კვადრატების მიჯნა. სამარხეული ორმო აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,5X1,1X1,15 მ. თავის არეში პირველ ხანებში გამოჩნდა სამი ლურსმანი, ფეხებთან ოთხი. თავთან ახლოს ჩაუდგამთ მოზრდილი ნაცრისფერკეციანი დოქი. ზემოდან დაჭედული ლურსმანი სამხრეთ კედელთანაც დაფიქსირდა, ხოლო ჩრდილოეთ კედელთან ოთხი. მარჯვენა ხელთან იდო სადა ამფორისკი.

სამარხი 21. NO-13. 68-ე კვადრატი. სამარხეული ორმო ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X1,1X0,7 მ-ზე. უინვენტარო.

სამარხი 22. NO-13. 68-ე კვადრატი. ჩრდილო-აღმოსავლეთის კუთხე. დიდი ნაწილი მოექცა გაუთხრელ ფართობში.

სამარხი 23. NO-13. 58-ე კვადრატი. მცირე მონაკვეთი გადადის 57-ე, 67-ე და 68-ე კვადრატებში. სამარხეული ორმო დამხრობილია სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ. ზომები: 2,2X1,05X1 მ-ზე. სამარხის თავზე, ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში დაუდგამთ კოჭობი (აქვე იყო შავლაკიანი ჭურჭლის ძირი), ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში თიხის მეორე ჭურჭელი. თვით სამარხში, ყელის არეში გამოჩნდა ლურჯი ფერის ერთი თვალადი მძივი, რომელიც აღებამდე დაიშალა. მიემატა სხვა მძივები, მათ შორის სამი ცალი თვალადი, შედარებით კარგად გადარჩენილი. მარჯვენა მხართან პრეპარირებულ იქნა თიხის ადგილობრივი დოქი.

სამარხი 24. NO-13. 67-ე და 68-ე კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 2,6X1,2X1 მ-ზე. დიდი ნაწილი ექცეოდა გაუთხრელ ფართობში, ამიტომაც გაკეთდა შენაჭერი. მიცვალებული დაკრძალული ყოფილა ხის კუბოში. გამოჩნდა როგორც ზედა, ასევე ინვენტარის დონეზე განლაგებული გვერდებთან მიჭედებული რკინის ლურსმნები. სამარხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩაუდგამთ ჰერაკლეური ამფორა. შედარებით კარგად გადარჩენილი. ზედა ნახევარი ექცეოდა ფხვიერ სილნარში, დანარჩენი მკვრივ გრუნტში ჩაჭრილ

სამარხში. ინვენტარის დიდი ნაწილი განლაგებული იყო თავის არეში. ამათ რიცხვს განეკუთვნებოდა ელთან შეგროვებული ოქროს, ქარვისა და მინის მძივები. აქვე იყო ოქროსა და ვერცხლის ნახევარმთვარისებრი საკიდები. თავის მარჯვენა მხარეს იდო სადა არიზალისებრი ლეკითოსი. ხელებთან, სამარხის ცენტრალურ ნაწილში, გამოჩნდა ბრინჯაოს წყვილი სამაჯური, ფეხების არეში შავლაკიანი ჯამი და იონიური დოქი.

სამარხი 25. NO-13. 67-ე კვადრანტი. სამარხეული ორმო აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენაა დამხრობილი. დასავლეთ მონაკვეთზე სამარხეული ორმო ოდნავ ფართოვდება. ზომები: 1,3X1X1,1 მ-ზე. უინვენტარო.

სამარხი 26. NO-13. 57-ე კვადრანტი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ოდნავ ჩრდილოეთისკენ გადახრილი. ზომები: 2,6X1,2X1,1 მ-ზე. ხის სახურავიანი აღმოსავლეთ ნაწილში გამოჩნდა ოთხი, დასავლეთში ხუთი, სამხრეთში სამი და ჩრდილო ნაწილში რკინის ერთი ლურსმანი. თავის მარცხენა მხარეს ჩაუდგამთ თიხის დოქი. სამარხის თავზე, ჩრდილო კედელთან დაფიქსირდა ქოთნის ძირიც .

სამარხი 27. NO-13. 47-ე კვადრანტი. სამარხეული ორმო დამხრობილია სამხრეთიდან ჩრდილოეთისკენ. ზომები: 1,9X1,1X0,85 მ-ზე. შესაძლოა, თავით სამხრეთისკენ იყოს მიმართული. ამ ნაწილში აღმოჩნდა შავლაკიანი ბოლსალი, მარჯვენა ხელთან ადგილობრივი ოინოხოია. ბოლსალთან ახლოს დაფიქსირდა რკინის გაურკვეველი ნივთები (ტაბ.4/1).

სამარხი 28. NO-13. 47-ე კვადრანტი. სამარხეული ორმო აღმოსავლეთიდან ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,1X0,7X0,85 მ-ზე. სამხრეთი კედლის თავზე იდო ადგილობრივი ჭურჭლის ყური.

სამარხი 29. NO-13. 47-ე კვადრანტი. პატარა ზომის ორმო (0,7X0,5X0,85 მ-ზე) მიმართულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ. უინვენტარო.

სამარხი 30. NO-13. 47-ე კვადრანტი. პირველად გამოჩნდა სამარხის აღმოსავლეთ მონაკვეთი. დიდი ნაწილი გაუთხრელ ფართობში ექცეოდა. გაკეთდა შენაჭერი. დამხრობილია ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ. ზომები: 0,9X0,7X1,3 მ-ზე. სამარხის ცენტრალურ ნაწილში, უფრო მარცხენა ხელთან იდო ფიჭვნარული დოქი (ტაბ.4/5).

სამარხი 31. NO-13. 47-ე კვადრანტი. პირველად გამოჩნდა სამარხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთი. აქაც გაკეთდა შენაჭერი. სამარხი დამხრობილი ჩანს ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ. ზომები: 1,8X0,8X1,4 მ-ზე. თავის მარჯვენა მხარეს ჩაუდგამთ თიხის დოქი.

სამარხი 32. NO-13. 48-ე კვადრანტი. აქაც გამოჩნდა სამარხის აღმოსავლეთი ნაწილი. გაკეთდა შენაჭერი. სამარხეული ორმო ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ზომები: 1,3X0,55X1,5 მ-ზე. უინვენტარო.

2014 წ. მკ.წ. IV ს კოლხურ სამაროვანზე ადრე შესწავლილი თხრილი გაფართოვდა ჩრდილოეთისკენ მე-13 სექტორში; აიგემა მე-19; 39-ე, 49-ე, 59-ე, 69-ე, 30-ე, მე-40, 50-ე, მე-60 და 70-ე კვადრანტები. დასავლეთის მიმართულებითაც აიგემა ორ-ორი კვადრანტი. ტრადიციულად, მთელი ფართობი გაიწმინდა ეკალბარდისა და ჩაის ბუჩქების ნარჩენებისაგან.

გათხრები წარმოებდა ფიჭვნარის სამაროვნების მიმართ შემუშავებული ტრადიციული მეთოდით. ბარის პირის გამოყენებით მთელ ტერიტორიაზე მოიხსნა ზედა ჰუმუსოვანი ფენა, რომლის სიმძლავრე კვადრანტების გვერდითი ჭრილის მიხედვით ასე გამოიყურება:

კვ. 49 – 20 სმ

კვ. 60 – 40 სმ

კვ. 69 – 55 სმ

კვ. 50 – 10-25 სმ

კვ. 70 – 45-55 სმ

ამ დონის კვლევისას შეინიშნებოდა არქეოლოგიური არტეფაქტების დიდი სიმწირე. მხოლოდ 70-ე კვ-ში აღმოჩნდა ამფორის ყურის ფრაგმენტი. გარდა ამისა, დედაქანის დასაწყისთან, მე-40 კვ-ში, დადასტურდა საღაპო მოედნის არსებობა (ტაბ.7/1). ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციის შემდგომ მთელ მოედანზე გაგრძელდა სამარხების კონტურების გამოჩენა (კახიძე, სურმანიძე, შალიკაძე, ძნელაძე, თურმანიძე, ნაგერვაძე, ფარტენაძე, 2017: 113-206.).

სამარხი 33: NO 13: კვ.33-ე და მე-40 კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2X0,9X1,2 მ. თავის არეში ჩაუდგამთ შავლაკიანი არიზალოსი (წითელფიგურული). სამარხს ჰქონია ხის სახურავი (ტაბ. 5/3;8/1,2).

სამარხი 34: NO 13: კვ. 49. ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1,2 X 0,6 X 0,9 მ. უინვენტარო.

სამარხი 35: NO 13: მე-60 და 50-ე კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი, ოდნავ ჩრდილოეთისაკენ გადახრილი. ზომები: 1,2X0,95X0,9 მ. ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩაეყოლებინათ პატარა ზომის ქოთანის, მის გვერდით წყვილ-ნახვრეტის ბრტყელი ხუფი.

სამარხი 36: NO 13: კვ. 49-ე და 59-ე კვადრატების მიჯნა. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2X0,9X1,2 მ. უინვენტარო.

სამარხი 37: NO 13: კვ. 59. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1,7X0,7X0,7 მ. აღმოსავლეთ ნაწილში დაფიქსირდა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები.

სამარხი 38: NO 13: კვ. 70. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 0,65X0,5X1,2 მ. უინვენტარო.

სამარხი 39: NO 13: კვ. 69. დამხრობის გარკვევა ჭირს. სამარხი წრიული მოყვანილობისაა. დიამეტრი 0,85 მ, სიღრმე - 1,15 მ. უინვენტარო.

სამარხი 40: NO 13: კვ. 30. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X1,4X1,2 მ. ხის კუბოს გარეთ სამარხეული ორმოს ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში ჩაუდგამთ ჰერაკლიური, ენგლიფურ დამდიანი ამფორა. ოდნავ ჩრდილოეთით წაფერდებული. ამფორის ძირში აღმოჩნდა თიხის ადგილობრივი ჭურჭლის პირი. ამფორის პირთან ახლოს ჩნდებოდა შავლაკიანი სკიფოსის ნატეხებიც (ტაბ.9/3).

სამარხი 41: NO 13: კვ. 29. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1X0,75X1,25 მ. უინვენტარო.

სამარხი 42: NO 13: კვ.29. ექვევა სილნარ ფხვიერ შრეში. რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით მისი ზომებია: 1,8X0,8X0,95 მ. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ცენტრალურ ნაწილში გამოჩნდა თიხის ჭურჭლის ნატეხები. სამარხის სამხრე-დასავლეთ კუთხეში პრეპარირებული იქნა ნაცრისფერკეციანი დოქის ფრაგმენტები. დასავლეთ მონაკვეთზე გრუნტის დონეზე აღმოჩნდა მძივები, იქვე ორი ვერცხლის მონეტა.

სამარხი 43: NO 13: კვ.29. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი ზომები:1,2X0,55X1,1 მ. უინვენტარო.

სამარხი 44: NO 13: კვ. 38. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ოდნავ ჩრდილოეთისაკენ გადახრილი. ზომები: 1,45X0,9X1,5 მ. უინვენტარო.

სამარხი 45: NO 13: კვ. 28. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X0,9X1,3 მ. ხის კუბოს 1,8X0,55X0,2 მ. უინვენტარო.

სამარხი 46: NO 13: კვ. 37. სამარხეული ორმო უინვენტაროა. დამხრობილი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ. ზომები:1,2X0,7X1,5 მ. უინვენტარო.

სამარხი 47: NO 13: კვ. 37. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ოდნავ ჩრდილოეთისაკენ გადახრილი. ზომები: 2,1X1,1X1,15 მ. ხის კუბოს 1,6X0,6X0,35 მ. მარცხენა ფეხის არეში ჩაუდგამთ თიხის კოჭობი, მარჯვენა ფეხთან პრეპარირებულ იქნა ნაცრისფერკეციანი დოქი. ფეხების არეში, ზედა ლურსმნის დონეზე, აღმოჩნდა

ყავისფერი კაჟის ანატკეცი (ტაბ.4/4).

2017 წლისათვის ძვ.წ. IV ს კოლხური სამაროვანზე აიგეგმა NO-13 სექტორის მე-17, მე-18, მე-19, მე-20 კვადრატები, რომლებიც ადრე შესწავლილი თხრილის დასავლეთით მდებარეობდა. NO-14 სექტორიში ექცევა 11-12, 21-22, 31-32, 41-42 და 51-52 კვადრატები. ეს მონაკვეთი წარმოადგენს ადრე შესწავლილი თხრილის გაგრძელებას ჩრდილოეთის, ე.ი. ძვ.წ. V ს კოლხური სამაროვნის მიმართულებით.

უკვე ჰუმუსოვანი ფენის მოხსნას შეინიშნებოდა არქეოლოგიური არტეფაქტების შემცველი მოედნის არსებობა. NO-13 სექტორისმე-18 კვადრატში აღმოჩენილი ალაპის პრეპარაციის დროს კერამიკული ფრაგმენტები არ დადასტურდა, იყო მხოლოდ ნახშირი და კალციერებული ძვლები მცირე ოდენობით. ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციის შემდეგ, ფხვიერი სილნარის შრის შესწავლის გზით მთელ მოედანზე გაგრძელდა დედაქანში ჩაჭრილი სამარხების კონტურების გამოჩენა. თანამედროვე ზედაპირიდან 40-45 სმ სიღრმეზე აქა-იქ გამოჩნდა ადგილობრივი და ნაცრისფერკეციანი ჭურჭლის პირ-ყელის ფრაგმენტები. საინტერესოა, ასევე საკულტო ობიექტებისათვის დამახასიათებელი რქისებრი სადგრის ნატეხი. ფიჭვნარის სამაროვნის ამ მონაკვეთზე ათასწლეულების მანძილზე დაზიანება არ შეიმჩნევა. კარგად ჩანს ტერიტორიის სამაროვნად ათვისების ფაქტი.

სამარხი №49. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ხის სახურავიანი. ზომები: 2X0,95X1 მ. თავისა და ფეხების არეში გაიწმინდა წყვილი ჰორიზონტალურად ჩაჭედებული ლურსმანი. სიგრძეზე პარალელურად განლაგებული სამი ვერტიკალური ლურსმანი. სამარხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში პრეპარირებული იქნა ნაცრისფერკეციანი თავდაყირა ჩადგმული დოქი. პირის არეში ვერცხლის კოხური თეთრი.

სამარხი №50. ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2X1,10X1,2 მ. თავის არეში ჩაუდგამთ ადგილობრივი ჯამის ძირის ფრაგმენტები. სამარხის ზედაპირიდან 30 სმ-ზე, ხოლო სამარხის დონეზე ორი რკინის ლურსმანი.

სამარხი №51. ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. სამარხეული ორმოს ზომები: 1,7X1X1,1 მ. ცენტრალურ ნაწილში პრეპარირებულია ჭურჭლის კედლის ფრაგმენტები.

სამარხი №52. ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი, სამარხეული ორმოს ზომები: 1,3X1,2X1,2 მ. ხის კუბოს ზომები: 2X0,40X0,8 მ. სამარხის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში, ზედაპირიდან 50 სმ სიმაღლეზე, ჩაუდგამთ პერაკლეური ამფორა (ტაბ.5/1). გადარჩენილია ქვედა ნახევარი. სამარხის აღმოსავლეთ ნაწილში პირის არეში აღმოჩნდა ვერცხლის 2 მონეტა – კოლხური თეთრი, მარცხენა ხელის არეში – შავლაკიანი არიზალისებრი ლეკითოსი (ტაბ.6/4). აქვეა რკინის ბეჭედი და სამაჯური, რომელიც პრეპარაციის დროს დაიშალა. მარცხენა ფეხთან დევს თიხის ადგილობრივი დოქი, მარჯვენასთან კი შავლაკიანი სამარილე. როგრც ჩანს, მიცვალებული ხის კუბოში იყო. სამარხის თავთან, ასევე, ბოლოში რამდენიმე ლურსმანი გაიწმინდა.

სამარხი №53. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1,65X1X1,15 მ. სამარ-ხის თავზე, აღმოსავლეთით, ჩაუდგამთ ადგილობრივი კოჭობი. ასევე გაიწმინდა სხვა ჭურჭ-ლის ყურის ფრაგმენტი.

სამარხი №54. სამარხეული ორმო, წრიული ფორმის. დიამეტრიც 0,8 მ, სიღრმე – 1 მ. სამარხის დონიდან 30 სმ-ზე აღმოჩნდა თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები.

სამარხი №55. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 0,65X0,5X1,2 მ. ხის კუბოს თავის ჩრდილო-აღმოსავლეთ მონაკვეთში ჩაუდგამთ შავლაკიანი არიზალისებრი ლეკითოსი. თვით კუბოში წარმოდგენილი იყო შემდეგი სახის ინვენტარი: თავის არეში გაიწმინდა ვერცხლის წყვილი საყურე (ტაბ.6/3), ვერცხლის ორი

მონეტა, რკინის ბეჭედი (2 ც). როგორც ჩანს, მიცვალებულს ხელები სახის წინ ჰქონდა დაკრეფილი. ასევე, სახესთან ახლოს, გაიწმინდა ბრინჯაოს ზარაკი და ადამიანის სახის გამოსახულებიანი მინის საკიდი (ტაბ.6/1,2) თვალად მძივთან ერთად. მარცხენა ხელის არში აღმოჩნდა ტახის გამოსახულებიანი ტერაკოტა (ტაბ.3/3). ეს პირველი შემთხვევაა კოლხების დაკრძალვის რიტუალში. მარცხენა ხელი არეშივე, 25 სმ-ით მაღლა, პრეპარირებულ იქნა წაქცეული ადგილობრივი დოქი, ხოლო მარჯვენა ხელთან – კოჭობი. დოქის თავზე გაიწმინდა რკინის ნივთის ფრაგმენტები. მასალის ალაგების დროს, მონეტის ქვემოთ დადასტურდა ბრინჯაოს სტრიგილას ფრაგმენტები(ტაბ.3).

სამარხი №56. დამხრობა ჩრდილო-აღმოსავლეთით. ზომები: 1,7X1,1X1,3 მ. უინვენტარო.

სამარხი №57. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. სამარხეული ორმოს ზომები: 1,7X0,85X1,5 მ. უინვენტარო.

სამარხი №58. ჩრდილოეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 1,5X1X1 მ. უინვენტარო. სამარხი №59. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. სამარხეული ორმოს ზომები: 2,2X1X1,2 მ. კუბოს ზომები: 1,8X0,72X0,5 მ. მიცვალებულის პირის არეში გაიწმინდა ვერცხლის ორი მონეტ, ოქროს ფუყე მძივებისაგან შედგენილი ყელსაბამი, რომელიც ყელის არეში იყო წრიულად დაფიქსირებული. მარჯვენა ხელის არეში პრეპარირებულ იქნა ჩამტვრეული შავლაკიანი ლეკითოსი. მარჯვენა ფეხთან ჩაუდგამთ კოლხური ორნამენტირებული ოინოხოია, ხოლო მარცხენა ფეხთან მცირე ზომის დოქი. სამარხთან დაკავშირებულია #2 სააღაპო მოედანი (ტაბ.2/2,3), რომელიც სამარხის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარეობს. წარმოდგენილია შავლაკიანი და იონური ჭურჭლის ფრაგმენტები. ასევე, დადასტურდა ნახშრის კვალი.

სამარხი №60. წრიული ფორმის. ზომები: 1,4X1X1,1 მ. ცენტრალურ ნაწილში გაიწმინდა ამფორის კედლის ფრაგმენტი.

სამარხი №61. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2,3X0,8X1, მ. სამარხის თავზე, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, ჩადგმულია ადგილობრივი ორნამენტირებული ჭურჭელი.

სამარხი №62. აღმოსავლეთისაკენ დამხრობილი. ზომები: 2,1X0,9X1,2 მ. სამარხის სამხრეთ კედელთან, რკინის ლურსმნის დონეზე, დევს ქვის საპრიალეხელი. ასევე, ადგილობრივი დოქი. მიცვალებული ხის კუბოში იყო დაკრძალული.

2021 წ. ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის კოლხურ სამაროვანზე გათხრითი სამუშაოები თითქმის ერთი თვის განმავლობაში მიმდინარეობდა. სამაროვნის კიდევ უფრო სრულყოფილად შესწავლის მიზნით გადაწყდა 2017 წ. თხრილის ჩრდილოეთისა და დასავლეთის მიმართულებით გაფართოება. ამ უკანასკნელში აიგეგმა NO 13 სექტორის მე-7, მე-8, მე-9 და მე-10 კვადრატები; NO 14 სექტორის 1-ლი, მე-2, მე-9 და მე-10, ხოლო ჩრდილოეთის NO 13 სექტორის 23-ე, 33-ე და 43-ე კვადრატები (იხ. კახიძე, 2021: 174-178; Kakhidze, 2023: 322-326).

თხრილი გაიწმინდა ეკალ-ბარდისაგან, ეწრიანი საფარისა და ჩაის ბუჩქების ნარჩენებისგან. ცენტრალურ ნაწილში ორი მოზრდილი ხეც იყო ამოსული. ამის შემდეგ მთელ ფართობზე ჩაის პლანტაციის გაშენების მიზნით შექმნილი ზედა ჰუმუსოვანი ფენის აღება დაიწყო. გათხრები წარმოებდა ე.წ. ბარისპირის მეთოდის გამოყენებით. ჰუმუსოვან ფენაში პირველსავე ბარისპირზე გამოჩნდა სხვადასხვა სახის არტეფაქტი. პირველ რიგში, აღსანიშნავია იმპორტული კერამიკის ფრაგმენტები.

საინტერესოსურათი გამოისახა NO 13 სექტორის მე-8 კვადრატში. თანდათანობითი დაღრმავების შედეგად კვადრატის აღმოსავლეთ კუთხეში გამოჩნდა წინა წლებში დაზიანებული სამარხი, რომელმაც ახალი ნუმერაციით 68-ე ნომერი დაიმკვიდრა. დამხრობა საკმაოდ უცნაური ჰქონდა, სამხრეთით. სამწუხაროდ, სამარხეული მასალის

დიდი ნაწილი დაკარგულია, თუმცა თავთან დაფიქსირდა შავკეციანი ჭურჭლის ფრაგმენტები, ხოლო გულმკერდის არეში ბრინჯაოს ნახევარმთვარისებური საკიდის ნაწილი და მძივები.

როგორც ვთქვით, ამ დონეს მოსდევს მოყვითალო შეფერილობის მქონე ფხვიერი სილნარი ფენა, რომელშიც, როგორც წესი, გვხვდება სააღაპო მოედნები და ზოგჯერ თვით სამარხში ჩადგმული კერამიკული ტარის პირისა თუ ყელის მონაკვეთები. ყვითელი შეფერილობის ფენის შესწავლისას თავიდანვე საგრძნობი იყო სააღაპო მოედანსა თუ სამარხებში ჩაყოლებული კერამიკის დაშორება თანამედროვე ზედაპირთან. ასევე ითქმის თვით სამარხთა მიმართ. ისინი, ჩვენს ძეგლზე ათასეულამდე ადრე შესწავლილი სამარხების მსგავსად ჩაჭრილი აღმოჩნდა ჰუმუსოვანი ფენის მომდევნო ყვითელი შეფერილობის მქონე ფხვიერ სილნარ ფენაში. ეს შესანიშნავად ჩანდა ხის კუბოიანი სამარხების ზედა დონის, კერძოდ, თითქმის სარიტუალო მოედნების დონეზე გამოჩენილი სახურავის რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით.

არსებითად ფხვიერი სილნარი ფენის ორი-სამი ბარისპირის მოხსნის შემდეგ თხრილიდან სილის გატანა დასრულდა. მთავარი აქცენტი გადატანილ იქნა საპრეპარაციო სამუშაოებზე.

აღაპი NO 14 სექტორის მე-2 კვადრანტი. წრიული შემოწირულობის დიამ. 90 სმ წამყვანია იმპორტული, ნაცრისფერკეციანი და შავლაკიანი ჭურჭლის ფრაგმენტები.

კრემაციული წერტილი მდებარეობდა NO 14 სექტორის 1-ელ კვადრანტში. სავარაუდოდ, აღაპთან შეკრებილი ჭირისუფლების დამატებითი ლოკაცია იყო, სადაც ისინი შესაბამის ქტონურ რიტუალებს ასრულებდნენ.

სამარხი 63. NO 13 სექტორის მე-7 კვადრანტი. დამხრობილია ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით. სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 2,5 მ, სიგანე – 1,75 მ, სიღრმე 1,5 მ. ეს სამარხი, ისევე როგორც 65 და 66 უინვენტარია.

სამარხი 64. NO 13 სექტორის მე-7-8 კვადრანტები. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 1,5 მ, სიფართე – 1 მ, სიღრმე 1, 06 მ. თავის არეში აღმოჩნდა თიხის ადგილობრივი ოინოხოია , ხოლო გულმკერდის არეში 15-მდე იოტა და მარცხენა ხელის არეში რკინის დაშლილი სამაჯური. სამარხში შეიმჩნევა კენჭები და ნახშირის კვალი.

სამარხი 67. NO 13 სექტორის მე-9-10 კვადრანტები. საკმაოდ მოზრდილი ფიჭვის ხის გამო, რომლის ფესვების ამოძირკვაც წლევანდელ წელს ვერ მოესწრო, ამ სამარხის შესწავლა მომავლისთვის გადაიდო.

დაზიანებულ სამარხ # 68-ზე ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი.

რაც შეეხება 69-ე სამარხს, ის NO 13 სექტორის მე-10 კვადრანტსა და NO 14 სექტორის 1-ელ კვადრანტს შორის თავსდება. ისიც

აღმოსავლეთისკენადადამხრობილი. სიგრძე – 2 მ, სიფართე – 1 მ. დაკრძალული ჩანს ხის კუბოში. რკინის ლურსმნების სიმეტრიულად განლაგებული სამი რიგი პრეპარირებულ იქნა თავის, შუა წელისა და ფეხების არეში. ყველა მათგანი, როგორც წესი, წვერით ქვემოთკენაა მიმართული. სამარხში წარმოდგენილი იყო ჯერაც განუსაზღვრელი მონეტა, სავარაუდოდ კოლხური თეთრი პირის არეში, აგრეთვე ადგილობრივი დოქი თავის არეში. სამარხი 70. NO 14 სექტორის 1-ლი კვადრანტი. ჩრდილოეთისკენ დამხრობილი. სიგრძე – 2 მ, სიფართე – 1 მ. თავის არეში დაფიქსირდა იმპორტული და ადგილობრივი ჭურჭლები.

სამარხი 71. NO 14 სექტორის მე-2-3 კვადრანტები. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. ლურსმნების განლაგების მიხედვით აშკარაა, რომ მიცვალებული კუბოშია ჩასვენებული. სამარხეული ორმოს ზომებია: სიგრძე – 2,5 მ, სიგანე – 1 მ. ფეხის არეში აღმოჩნდა შავკეციანი ადგილობრივი ჭურჭელი.

სამარხი 72. NO 14 სექტორის მე-3 კვადრანტი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სიგრძე - 1,5 მ, სიგანე - 1 მ. სამარხის შუა ნაწილში თიხის კოჭობი, კოლხური თეთრი და რკინის სამაჯური მარცხენა არეში, აგრეთვე ლურჯი ბიკონუსური და მომწვანო მომრგვალებული მინის მძივები .

სამარხი 73. NO 14 სექტორის მე-13 კვადრანტი. აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სიგრძე - 1,5 მ, სიგანე - 0,75 მ. თავის არეში დაფიქსირდა ადგილობრივი დოქი; კისრის არეში ვერცხლის სხივანა საყურეები ; ფეხის არეში კი ლურსმნები.

სამარხი 74. NO 14 სექტორის 33-ე კვადრანტი. ჩრდილო-აღმოსავლეთისკენ დამხრობილი. სიგრძე - 1,5 მ, სიგანე - 0,75 მ. უინვენტარო.

სამარხი 75. NO 14 სექტორის 43-ე, დამხრობა აღმოსავლეთით, სიგრძე - 2,25 მ, სიგანე - 1,25 მ. თავის არეში ადგილობრივი დოქის ნამტრევეები და ლურსმნები.

წარმოდგენილად რთული კლიმატური პირობების გამო 2022 წ მხოლოდ NO 13 სექტორის მე-9-10 კვადრანტებში განთავსებული დაუმთავრებელი სამარხი # 67 შევისწავლეთ. საკმაოდ მოზრდილი ფიჭვის ხის გამო, რომლის ფესვების ბოლომდე ამოძირკვა 2022 წელსაც ვერ მოხერხდა, საფლავის სტრატეგია ბოლომდე დადგენილი არაა, თუმცა უნდა აღინიშნოს რომ ამ პერიოდის ბევრი სხვა სამარხის მსგავსად, ისიც უინვენტარო აღმოჩნდა - აქ მხოლოდ ხუთიოდე ლურსმანი დაფიქსირდა.

2022 წწვენი დასავლეთის მიმართულებით საკმაოდ დიდი ტერიტორიის ჰუმუსიდან გათავისუფლებაც მოვახერხეთ, გამოჩნდა ხუთიოდე ახალი სამარხის კონტური, რომლის შესწავლასაც 2023 წ ვგეგმავთ.

ძვ.წ. IV ს-ის ადგილობრივი მოსახლეობის სამარხეული ინვენტარი ფიჭვნარის რიგითი ფენების კუთვნილების ამსახველია. სამარხეული ინვენტარი არ გამოირჩევა მრავალრიცხოვნებით, არ ჩანს ფუფუნებითი დაკრძალვის რიტუალის ამსახველი მასალა. შესაბამისად, არც მდიდრული ინვენტარია საიმყვექნიოდ ჩაყოლებული. წამყვანი ადგილი ადგილობრივ ნაკეთობებს უკავია. არის სხვადასხვა სახის სამკაული თუ სხვა სახის ნაკეთობანი, მონეტები. იმპორტული კერამიკა უპირატესად სააღაპო მოედანზე იყო აღმოჩენილი. მოკლედ ვისაუბრებთ თითოეული ჯგუფის შესახებ ცალ-ცალკე.

კოლხურ სამაროვნებზე აღმოჩენილი ნივთიერი კულტურის ძეგლებში წამყვან ადგილს სამეთუენო ნაკეთობანი იკავებენ. ამ ეპოქისათვისაც გრძელდება ზოგადკავკასიური თუ კოლხური ტრადიციები. გვაქვს მეტ-ნაკლები რაოდენობით ელინიზებული ფორმებიც. ზომიერად იყენებენ იმპორტულ ჭურჭელსაც.

ზოგადკავკასიური ფორმებიდან ფიჭვნარში კვლავაც გრძელდება თიხის ქოთნების დამზადება. ერთ-ერთი მათგანის (ქ.ფ.013/10, სამარხი 23) პირის გარეთა კალთა რკალისებრია, ყელი დაბალი. ტანი მომრგვალებული. ოთხკუთხაგანივკვეთიანი მარყუჟისებრი ყური ტანის არეშია დაპერწილი. 35-ე სამარხის თიხის ქოთანი წარმოდგენილია ცალკეული ნატეხების სახით. ჰქონია ბრტყელი ძირი. პატარა ზომის მომრგვალებული ტანი. პირი, ყურის და ყელის ნატეხები არაა შემორჩენილი. კეცი მოყვითალო. ჭურჭელს ზემოდან ეხურა დისკოსებური მოყვანილობის ხუფი, რომელსაც კიდებზე წყვილი სავენტილაციო ნახვრეტი აქვს გაკეთებული. კეცი მოყვითალო-მონაცრისფრო. მსგავსი ხუფი პირველად აღმოჩნდა ფიჭვნარში.

საერთო აღიარებით სარგებლობს ყურმილიანი ჭურჭელი. ამ მიმართებით კოლხური კერამიკული ნაწარმის ეს ფორმა ყველაზე დიდი რაოდენობით სწორედ ფიჭვნარის სამაროვნებსა თუ კულტურულ ფენებშია წარმოდგენილი. ძვ.წ. IV ს ფიჭვნარელ კოლხებს იგი სამარხეულ ინვენტარადაც გამოუყენებიათ: ერთ-ერთი (ქ.ფ.013/14, სამარხი 23) თითქმის მთლიანადაა აღდგენილი. აკლია ყური. პირი სადა, ოდნავ გარეთკენ გადახრილი, ყელი ვიწრო, მაღალი, ტანი სფეროსებრი. ყელის ზედა მონაკვეთზე და ყურის ბოლოს მიძერწვის ადგილის გასწვრივ

დატანილია ღრმა ჰორიზონტალური ხაზების რიგი, რომელიც მცენარეული ორნამენტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ხაზები ყურის ძგიდის შემორჩენილ ნაწილზეც ვრცელდება. მკვეთრად ჰორიზონტალური ხაზებით შემოფარგლული დახრილი ქდეები და სამკუთხედების ზოლი ყელის დასაწყისიდანაც მიუყვება. ყურის ბოლოზე მოზრდილი კოპია დაძერწილი. კეცი მოშავო-მონაცრისფრო. ეს მონაპოვარი ფიჭვნარელ მეთუნეთა ცალკე სახეობას ქმნის. 37-ესამარხის ყურმილიანი დოქი წარმოდგენილია ნატეხებით. ფორმა ტიპური. პირი და ყელი მთლიანდაა შემორჩენილი. პირი გარეთკენ გადმოკეცილი და გაფართოებული. ყელი მაღალი, ცილინდრული პირისკენ ოდნავ გაფართოებული. კეცი განატეხში მოყავისფრო. ზედაპირი მოშავო.

არის სხვა სახის თიხის დოქებიც. ერთ-ერთ მათგანის (ქ.ფ.013/33, სამარხი 31) ფართო კონუსისებრი პირი ყელისგან არაა გამოყოფილი. ტანი სფეროსებრი, ძირი ბრტყელი, ყური ბრტყელგანიკვეთიანი. ყელის დასაწყისს შემოუყვება ჰორიზონტალური ღარების ზოლი, ხოლო მხრის დასაწყისს ჰორიზონტალურ ზოლებს შორის მოქცეული წერტილოვანი ორნამენტის სამი სარტყელი. კეცი მოშავო-მონაცრისფრო. ალაგ-ალაგ მოყავისფრო. სადა თიხის დოქს (ქ.ფ.013/26, სამარხი 26) აქვს გარეთკენ გადაშლილი ფართო კონუსისებრი ყელი (პირი არაა გამოყოფილი). ტანი სფეროსებრი, ოვალურგანიკვეთიანი ყური. კეცი მოყავისფრო-მოშავო-მონაცრისფრო. მე-40 სამარხის დოქს ჰქონია ბრტყელი ძირი, გარეთკენ გაფართოებული. კონუსისებური მოყვანილობის ყელი. ყური მიძერწილი ყოფილა პირის ქვემოთ. ზედაპირი მოყავისფრო-მოშავო. გაპრიალებული. 42-ე სამარხის დოქს აქვს ბრტყელი ძირი. მომრგვალებული ტანი. პირისა და ყელის ნატეხები არაა შემორჩენილი. ყური ოვალურგანიკვეთიანი. ყელის დასაწყისთან შემოუყვება მჭიდროდ განლაგებული წერტილოვანი ფოსოების ჰორიზონტალური რკალი. კეცი მოყვითალო-მოყავისფრო. სქელკედლიანი. ამავე სამარხის შესწავლისას აღმოჩნდა გვიან ბრინჯაოს ხანის დოქის ყურისა და პირის ნატეხი. ყური უშუალოდ პირზეა მიძერწილი. ყურის ზედა კალთა შემკულია არასიმეტრიული ჰორიზონტალური ღარებით (ტაბ. 4/5).

69-ე სამარხში მოპოვებულ დოქს აკლია პირის მცირე მონაკვეთი; პირი კონუსისებური მოყვანილობის ყელისგან არაა გამოყოფილი; ტანი სფეროსებრი; ძირი ბრტყელი; ყური ოვალურგანიკვეთიანი - ზედა ბოლო მიძერწილია პირს ქვემოთ, ქვედა ტანის არეში; კეცი მოშავო-მონაცრისფრო; ყელისა და ტანის დასაწყისი შემკულია ქდეების ჰორიზონტალური ზოლებით; ტანის ზედა ნახევარს შემოუყვება ღარებით შემოფარგლული ტალღისებრი ორნამენტის ლენტისებრი ჰორიზონტალური ზოლი; ტანის ზედაპირი მოშავო ფერის, საჟისებრი თხელი ფენითაა მოპრიალებული. დოქი ქმნის ცალკე ტიპს და ძვ.წ. V ს კოლხური კერამიკის მსგავსად (იხ. კახიძე, 2016: 71, ტაბ. LXXIV/4,6) წარმოადგენს საკმაოდ მაღალმხატვრულ ნიმუშს. მსგავსი, ოღონდ ოდნავ განსხვავებული ორნამენტის დოქები ფიქსირდება ძვ.წ. IV ს ბერძნულ ნეკროპოლზეც (იხ. კახიძე, კახიძე, 2014: 41, ტაბ. 18/3, 20/4, 20/9, 21/3, 25/7, 38/5, 70/2).

ნაწილობრივ აღდგენილი მოშავო-მოყავისფრო თიხის დოქს აქვს კონუსისებრი ყელი, რომელიც სადა, სწორი პირისაგან არაა გამოყოფილი; ტანი მომრგვალებული, ძირი ბრტყელი; ოვალურგანიკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო ყელის, ქვედა კი ტანის არეშია მიძერწილი; ტანის დასაწყისი დაფარულია ქდეების 3 ჰორიზონტალური რიგით, რომელიც მთლიანობაში ე.წ. თევზიფხური, მცენარეული ორნამენტის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ქმნის ცალკე ტიპს, რომელიც აგრძელებს კოლხური მეთუნეობის ათასწლოვან ტრადიციებს და პოპულარულია ძვ.წ. V ს-შიც

- განსხვავებული ფორმის, მაგრამ მსგავსი ორნამენტის დოქები გვხვდება როგორც ბერძნულ (იხ. კახიძე, 2007: 131, სურ. 83/9, 95/2), ისე ადგილობრივ (იხ. კახიძე, 2016: 69, ტაბ. LII/20) სამაროვნებზე.

73-ე სამარხში აღმოჩენილ დოქს აქვს მკვეთრად გამოსახული გარეთკენ გაშლილი პირი, დაბალი ცილინდრული მოყვანილობის ყელი, ბიკონუსური ტანი, რომლის ზედა ნახევარი მთლიანადაა დაფარული წერტილოვანი ორნამენტებით შემკული, ე.წ. მცენარეული, თევზისფერი ორნამენტის ჰორიზონტალური ზოლით. ამ ზოლის ქვედა მონაკვეთი ვიწრო ღართაა შემოსაზღვრული. კეცი მოშავო-მონაცრისფრო. ეს ფორმა ძვ.წ. IV ს კულტურულ ფენაში პირველად აღმოჩნდა. გვხვდება ძვ.წ. V ს კოლხურ სამაროვანზე (კახიძე, 2016: ტაბ. LXXX/19). შეიძლება ითქვას, რომ ის ამ პერიოდის კოლხური კერამიკის ცალკე ტიპია, რომელიც აქაური მეთუნეობის საუკეთესო ტრადიციებს აგრძელებს.

არის სადა ნიმუშები. ერთ-ერთ მათგანის ყურის გარეთა მონაკვეთი სამკუთხაგანივკვეთიანია, შიდა ზედაპირი სწორი (ტაბ.4/2).

გრძელდება ე.წ. ფიჭვნარული დოქების კეთება. 26-ე სამარხში აღმოჩენილი დოქი (ქ.ფ.013/25) მსგავსია ძვ.წ. V ს-ში გავრცელებული ნიმუშებისა, რომელთა ტანი შემკულია ვერტიკალურად განლაგებული ნუშისებრი თვალების რელიეფური გამოსახულებებით. მეორე ფიჭვნარული დოქის (ქ.ფ.013/32, სამარხი 31) პირი ოდნავ გარეთკენ გადაშლილია, ყელი მაღალი, ცილინდრული. ტანი მომრგვალებული. ზედა ნახევარზე, ყურის ქვედა ბოლოს გასწვრივ დაძერწილია სამი ვერტიკალური რელიეფური ზოლი. ფორმა დახვეწილი. ყური სამკუთხაგანივკვეთიანი.

ცალკე ტიპს ქმნის თიხის ადგილობრივი ქოთნისებრი ჭურჭელი (ტაბ.4/3). აქვს ბრტყელი ძირი, მომადლო ოდნავ წელშეზნექილი მომადლო ტანი, გარეთკენ გადაშლილის პირი კორპუსისგან არაა გამოყოფილი. მხრის არეში მოპირდაპირე მხარეს ვერტიკალურად დაძერწილი ყოფილა წყვილი მრგვალგანივკვეთიანი ყური (ერთი დაკარგულია). 48-ე სამარხში გვხვდება ქოთნის ძირისა და ტანის ნატეხები. ხელით ნაძერწი. პირი სწორი. კეცი მოშავო-მოყავისფრო. ზედაპირი მოშავო-მოყვითალო.

72-ე სამარხისთიხის სადა კოჭობის კეცი მოშავო-მონაცრისფროა; აქვს საკმაოდ ფართო, გარეთკენ მიმართული პირი; ცილინდრული ყელი; მომრგვალებული ტანი; ბრტყელი ძირი; სამკუთხაგანივკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო მიძერწილია პირის, ხოლო ქვედა კი ტანის არეში; 70-ე სამარხის თიხის დოქის მსგავსად ქმნის ცალკე ტიპს და გვხვდება ძვ.წ. V ს-ის როგორც ბერძნულ (იხ. კახიძე, 2007: 132-133, სურ. 44/3), ისე ადგილობრივ (იხ. კახიძე, 2016: 77, სურ. 57/15, 79/8) სამაროვნებზე.

სხვა სახის ჭურჭლებიდან აღსანიშნავია ადგილობრივი ოინოხოიები. 27-ე სამარხში მოპოვებულის (ქ.ფ.013/28) ფორმა ტიპურია. ოვალურგანივკვეთიანი ყურის ზედა ბოლოს შუა კალთაზე კოპია დაძერწილი. 64-ში აღმოჩენილი ცალის პირი ტიპური; ყელი შედარებით დაბალი; ტანი სფეროსებრი; ოვალურგანივკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო პირზეა დაძერწილი, ქვედა კი ტანის არეში; ტანის ზედა ნახევარი არცთუ ისე სიმეტრიულად განლაგებული, ოდნავ შესამჩნევი ვერტიკალური ღარებითაა დაფარული; ძირი ბრტყელი; კეცი მოყვითალო-მონაცრისფრო (ტაბ.4/1).

ძვ.წ. IV ს ფიჭვნარის კოლხური მოსახლეობა ზომიერად იყენებს უცხოურ მაღალმხატვრულ ფუფუნების საგნებს. ამათ რიცხვს განეკუთვნება შავლაკიანი სამარილე (ტაბ.5/5). მთლიანად დაცული. წელშეზნექილი. მთლიანადაა დაფარული ლაკით. ძირის გარეთა ზედაპირზე, ქუსლთან ახლოს, დატანილია გრაფიტო.

შავლაკიანი კერამიკის ბევრი სახეობა, ძირითადად, აღმოჩენილია სააღაპო მოედანზე ცალკეული ნატეხების სახით. მაგალითად, ბოლსალებში სახეზეა ყველა ის ცვლილება, რაც ნიშანდობლივია ფორმის განვითარებისათვის. ლაკი საკმაოდ კარგი ხარისხისაა. ძირის გარეთა ზედაპირი რეზერვირებულია. ხშირად მოხატულია შავი ლაკის წრეხაზით, ხოლო ფსკერის შიდა ზედაპირზე დატანილია შტამპირებული პალმეტები. ბოლსალების შიდა გაფორმებაშიც ვხვდებით ფაქიზად შესრულებულ, გადაბმულ თუ ჯვარედინად განლაგებულ პალმეტებს. შტამპი სხვადასხვაა.

ადრინდელთა გამოსახულებანი ახლო-ახლოა განლაგებული. სახელოსნო ერთი უნდა ყოფილიყო. ძირის გარეთა რეზერვირებული ზედაპირი ხშირად წერტილიანი წრეხაზითა თუ შავი ლაკის ზოლებითაა მოხატული.

შავლაკიან ბოლსალს (ქ.ფ.013/27, სამარხი 27) აკლია ცალი ყური. ფორმა ტიპური. აქვეა პირთან ახლოს მიძერწილი ძვ.წ. IV ს-თვის დამახასიათებელი წაგრძელებული ყურები. ძირის გარეთა ზედაპირი რეზერვირებულია. ცენტრში მოხატულია პატარა ზომის წერტილიანი წრეხაზი, მოშორებით უფრო ფართო. ფსკერის შიდა ზედაპირზე დამტამპულია წრეხაზის ირგვლივ განლაგებული ოთხი პალმეტი. ლაკი შედარებით თხლად წასმული. ალაგ-ალაგ ატკეცილი (ტაბ.5/2-4).

ჰუმუსოვანი და ფხვიერი სილნარი ფენის გათხრებისას მოპოვებულია შავლაკიანი ბოლსალის ყურისა და პირის ნატეხიც (ქ.ფ.013/1).

ფიჭვნარის სადა თუ ორნამენტირებული ატიკური შავლაკიანი კერამიკის მნიშვნელოვან ნაწილს ტუალეტისთვის განკუთვნილი სანელსაცხებლე ჭურჭელი - ლეკითოსი ქმნის. ის მეტად გავრცელებული ფორმაა ანტიკურ სამყაროში და სამარხეული ინვენტარის ერთ-ერთ შემადგენელ ატრიბუტთაგანს წარმოადგენს. ფიჭვნარის ნეკროპოლზე საკმაოდ ხშირად ჩნდება მოხატული ნიმუშები. ასევე ითქმის სადა შავლაკიანების მიმართაც. არიზალისებურ ლეკითოსებს აქვთ გამოზურცული ტანი, განიერი ქუსლი. საწყისს იღებენ გვიანარქაული ხანიდან, ხოლო გაბატონებული მდგომარეობა ძვ.წ. V ს მეორე ნახევარში უკავიათ. რაც შეეხება სადა შავლაკიანებს, ათენის აგორის მიხედვით ძვ.წ. 450 წ ადრე არ გვხვდება, გამოყოფილია ამ კლასის ლეკითოსების სხვადასხვა ვარიანტი.

ფიჭვნარული წითელფიგურული არიზალისებური ლეკითოსის (ტაბ.5/4) ფორმა ტიპურია. ქუსლი პროფილირებული, ღარით გამოყოფილი. გამოსახულია ქალის ფიგურა. მარცხენა ხელში ზარდახმა უჭირავს. უკან გაწვდილ მარჯვენაში კი - ორად გაკეცილი ტილო. ნახატი სქემქტურია. სამოსი გადმოცემულია დიაგონალური ხაზებით. საყრდენ არედ მოცემულია თიხისფერში დატოვებული ჰორიზონტალური ზოლი. კომპოზიციის მარჯვენა კუთხეში დატანილია მცენარეული ორნამენტი. ზომები: ძირის დმ 6,5 სმ; პირის დმ - 4,1 სმ; ყურის დმ - 1,2 სმ; ყელის დმ - 1,5 სმ; ტანის დმ - 7,7 სმ.

მეორე არიზალისებრი ლეკითოსის (ქ.ფ.013/19) ფორმა ასევე ტიპურია. ტანის არეში შემოუყვება ფონისმიერი წყვილი რეზერვირებული ჰორიზონტალური ზოლი.

შავლაკიანი სკიფოსები, ძირითადად, ალაპზე აღმოჩენილი ნატეხებითაა წარმოდგენილი. ძირი რგოლისებური. გარეთა ზედაპირი რეზერვირებული. ტანი შედარებით თხელკედლიანი. პირი გარეთკენ გადამოხრილი. ყურები მიძერწილია პირთან საკმაოდ ახლოს. სხვა სახის ჭურჭელი არ ჩანს. ეტყობა ალაპის შესრულებაში ფიჭვნარელმა ელინებმა მიიღეს მონაწილეობა და შესაბამისად მხოლოდ ასე მოაღწია იმპორტულმა ჭურჭლის ფრაგმენტებმა.

მე-40 სამარხში წარმოდგენილი იყო შავლაკიანი სკიფოსის ტანის ზედა ნახევარი. პირთან მიძერწილია რგოლისებური ყური; ასევე ძირი, რომლის გარეთა ზედაპირი რეზერვირებულია. ძვ.წ. IV ს შავლაკიანი სკიფოსები ხშირად ჩნდება ფიჭვნარის თანადროული ბერძნების ნეკროპოლის გათხრებისას (კახიძე, კახიძე, 2014: 27,31,32; ტაბ. 14/7;23/11;35/3;70/4). რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, ღვინის სმასთან განკუთვნილ ამ ელინურ ფორმას ფიჭვნარში ადგილობრივი მინაბადიც გამოუჩნდა (კახიძე, კახიძე, 2014: 42; ტაბ: 30/2; 41/6).

აღსანიხნავია კილიკის ყურისა და რგოლისებრი ქუსლის ნატეხები. ისინი უფრო ალაპზე იყო წარმოდგენილი ყურის, ტანის, ძირისა და ქუსლის ნატეხების სახით (ქ.ფ.013/5). მსგავსია ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს ბერძნულ ნეკროპოლზე აღმოჩენილი საღვინე თასებისა (ტაბ.2/3;7/1).

არის პატარა ზომის შავლაკიანი ჭურჭლის ძირი და პირის ნატეხები. ერთ-ერთ

მათგანზე გრაფიტოც ყოფილა დატანილი. გადარჩენილია გრაფიტოს ზედა ნახევარი. გვხვდება შავლაკიანი ჯამიც, ძირითადად ფრაგმენტები. შედარებით უკეთესადაა დაცული 24-ე სამარხში აღმოჩენილი ცალი (ქ.ფ.103/18).

არის ამფორისკიც (ქ.ფ.013/8, სამარხი 20), რომელიც მთლიანადაა დაცული. ფორმა ტიპური. აქვს მკვეთრად გარეთკენ გადმოშლილი რგოლისებრი პირი, მაღალი ცილინდრული ყელი, კვერცხისებრი ტანი, ვიწრო კოპისებრი ქუსლი. ოვალურგანივკვეთიანი ყურის ზედა ბოლო მიძერწილია პირს ქვემოთ, ქვედა მხრის არეში. კეცი მოყვითალო-მოწითლო. წვრილმარცვლოვანი. კარგად გამომწვარი. მსგავსი ამფორისკები აღმოჩენილია ფიჭვნარის როგორც ძვ.წ. V ს, ასევე IV ს ნეკროპოლებზე.

მრავალრიცხოვანია ოინოხოები. ოინიური ოინოხოია (ქ.ფ.013/17, სამარხი 24) აღსადგენია. ფორმა ტიპური. არის ამ სახეობის ჭურჭლის ძირიც (ქ.ფ.013/11). ეს ფორმაც დიდი მოწონებით სარგებლობს ძვ.წ. V ს ფიჭვნარის როგორც ადგილობრივ ფენებს, ასევე ელინებს შორის. სხვა ფორმებიდან აღსანიშნავია მრგვალპირიანი ოინოხოის პირის ნატეხები და ქუსლიანი ძირი. ძირის გარეთა ზედაპირიც ლაკითაა დაფარული. პირი გამოყოფილი. ამავე ალაპზე ჩნდებოდა ადგილობრივი ჭურჭლის და ნახშირის ნატეხები. უნდა აღინიშნოს, რომ ესაა კოლხურ სამაროვანზე აღმოჩენილი გამოკვეთილი უძველესი სააღაპო მოედანი. არაა გამორიცხული, რომ ფიჭვნარელი ელინი გათხოვილი იყო კოლხზე. შესაბამისად, კოლხურ სამაროვანზეც შესრულდა ბერძნებისთვის დამახასიათებელი ეს რიტუალი. ელინიზმის ეპოქისათვის ალაპის წესის შესრულება ადგილობრივ ფენებს შორის უკვე საკმაოდ გავრცელებული ჩანს ფიჭვნარის მაგალითზე.

აღსანიშნავია ჰერაკლიული ამფორები. ერთ-ერთის (ქ.ფ.013/16, სამარხი 24) ნაწილობრივ აღდგენა მოხერხდა. მოზრდილი პროფილირებული ნაწილების მიხედვით ჩანს, რომ ჰქონია არც თუ ისე მაღალი ბოლოებისგან ოდნავ გაფართოებული ცილინდრული ძირი, შეღრმავება არაა კონუსისებრი მოყვანილობის, უფრო ნახევარწრიული. ტანი შედარებით დაბალი კონუსისებრი, ზედა ნახევარი საკმაოდ მაღალი, მომრგვალებული, ყელი ცალკეული ნატეხების სახითაა წარმოდგენილი. პირი გარეთკენ მიმართული, შიდა კალთა მომრგვალებული, ყურები მაღალი, ოვალურგანივკვეთიანი. კეცი ტიპური, მოყავისფრო, მინარევებიანი. დამდის არსებობის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით. არის მთლიანად დაცულიც. აქვს გარეთკენ მიმართული სამკუთხა განიკვეთიანი პირი. მაღალი ცილინდრული ყელი. თანაბრად დაქანებული ოდნავ მომრგვალებული მხრები. კონუსური ტანი. ცილინდრული ფორმის ძირი. ამფორის ყელზე კარგადაა შემონახული ენგლიფური დამლა ΑΠΙΣΤΗΠ-ΠΟΣ (ტაბ.9/3).

ჰერაკლეურ ამფორას ბევრი პარალელი ეძებნება თვით ფიჭვნარიდან. ამკარაა, რომ ჰერაკლეური კერამიკული ტარის იმპორტი ფიჭვნარში გაცილებით წინ უსწრებს სინოპურებს. თუ რით იყო ეს გამოწვეული, ჯერჯერობით ვერაფერს ვამბობთ.

საქართველოს სხვა ძეგლებისგან განსხვავებით, ფიჭვნარში საკმაოდ მრავლადაა აღმოჩენილი ე.წ. ნაცრისფერკეციანი თიხის ჭურჭელი. ეს განსაკუთრებით ითქმის ძვ.წ. IV ს ბერძნული ნეკროპოლის მიმართ. მათი ნატეხები საკმაოდ ხშირად იჩენს თავს თანადროული ნაქალაქარის კულტურულ ფენებშიც. ამ სახის ნაკეთობანი სამარხეულ ინვენტარად ძვ.წ. IV ს მცხოვრებ კოლხებსაც გამოუყენებიათ, მაგალითად დოქი (ქ.ფ.013/7, სამარხი 20). აღსდგენი. მოზრდილი. პირი ფართო, პროფილირებული. ყელი ცილინდრული. ტანი სფეროსებრი, მაღალი. ქუსლი ფართო, გარეთკენ გაზიდული. გარეთა კალთა სწორი, შიდა – მომრგვალებული. წყვილღერიანი ყურის ზედა ბოლოს გვერდებზე ლითონისებრი ჭურჭლის მსგავსად მიუყვება გვერდითი შვერილები. კეცი ნაცრისფერი. ზედაპირი საჟის თხელი ფენითაა დაფარული. 46-ე სამარხში აღმოჩნდა ნაცრისფერკეციანი დოქის ნატეხები.

ფართოქუსლიანი. ქუსლის გარეთა კალთა სწორია, შიდა მომრგვალებული. ტანი მომადლო. ყელი ფართო, ცილინდრული. შემოუყვება ჰორიზონტალური ღარები. პირი მკვეთრად გამოყოფილი, სამკუთხაგანიკვეთიანი ყური ორადაა გაკეცილი. ქუსლის დმ – 9 სმ. ასეთივე დოქის ნატეხები 42-ე სამარხშიც დადასტურდა. 70-ე სამარხში ნანახ ნაცრისფერკეციან დოქს, რომელიც ალაგ-ალაგ შავი ფერის საჟითაა დაფარული, აქვს სფეროსებრი ტანი, ოთხკუთხაგანიკვეთიანი ქუსლი, ოვალური ყური (ტაბ.9/2). ნაცრისფერკეციანი დოქები შედიოდნენ მე-14, მე-18 და მე-19 სამარხების კომპლექსებშიც. არის ნაცრისფერკეციანი ჭურჭლის პროფილირებული ფრაგმენტებიც (ქ.ფ.013/6).

სკიფოსების მსგავსად, სხვადასხვა სახის ნაცრისფერკეციანი ჭურჭელი ფართოდ ჩანს გავრცელებული ფიჭვნარის ელინთა შორისაც (იხ. კახიძე, კახიძე, 2014: 34-39; 14/4;12; 15/2,6; 17/5.10 (გრაფიტოიანი); 19/2; 20/13; 14 (გრაფიტოიანი); 22/8;24/8 ;24/12; 30/1,10; 31/6; 37/3.8; 44/7; 62/2; 67/6). მრავლადაა აღმოჩენილი ფიჭვნარის ძვ.წ. IV ს ბერძნულ ნეკროპოლსა და ნაქალაქარზე (კახიძე, 1979: 59, ტაბ. 17/2; კახიძე, ვიკერსი, 2004: 100; კახიძე, კახიძე, 2014: 34-35; კახიძე, ძნელაძე და სხვ., 2013: ტაბ. 34/2; 2015: ტაბ. 32/2, 36/2; კახიძე, სურმანიძე და სხვ., 2017: ტაბ. 44/2).

გრძელდება სადაზოლებიანი როდოსულ-იონიური კერამიკული ნაწარმის შემოტანა. მოზრდილი იონიური ჭურჭელი მე-18 სამარხში ჩაეყოლებიათ. ესენი, როგორც წესი, შემკული არიან სადა ჰორიზონტალური ზოლებით.

წინა საუკუნესთან შედარებით ცოტაა სამკაული. პირველ რიგში აღსანიშნავია სამარხი 24, სადაც მრავალრიცხოვანი სამკაული დაფიქსირდა: ოქროს ნახევარმთვარისებრი საკიდი (ქ.ფ.013/23) მთლიანადაა დაცული. სადა, პატარა ზომის, ბრტყელი, მოკაუჭებული ბოლოები ნახვრეტებს ქმნის. ზურგზე მირჩილულია მრგვალი ყუნწი. პატარა ზომის ოქროს მძივების (ქ.ფ.013/22) რიცხვი 56-ს შეადგენს(ტაბ.6/5). ზოგიერთი დეფორმირებულია. ვერცხლის ნახევარმთვარისებრი საკიდი (ქ.ფ.013/24) მსგავსია ზემოთ აღწერილი ოქროს საკიდისა. ყურადღებას იქცევს ბრინჯაოს სამაჯურების ნატეხები (ქ.ფ.013/20). მეტად დაზიანებული. რკალის დიდი ნაწილი ნაფცქვენების სახითაა წარმოდგენილი. შერჩენილია ღეროს მცირე მონაკვეთები და სამაჯურის ბოლოები. რკალი მრგვალგანიკვეთიანი. შიდა არე სადაა, ირგვლივ სიგრძივი ღარებითაა დაფარული. ბოლოები შემკულია ცხოველის სტილიზებული გამოსახულებით. არაა გამორცხული კურდღლის. ზემოდან კარგად იკვეთება დაცქვეტილი ყურები, გვერდებზე წრიული მოყვანილობის თვალი, მოკლე ტუჩი თავისაგან თითქოს ღართაა გამოყოფილი. ჩაცუცქული კიდურები წინ გაწვდილი. ტანის უკანა ნახევარი რკალისებრი შემოწერილობისაა. ფერდებზე მიუყვება ბეწვის აღმნიშვნელი ვერტიკალური ხაზები. მსგავსი სამაჯური პირველად აღმოჩნდა ფიჭვნარში. ცუდი დაცულობის გამო შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ მისი გრაფიკული აღდგენა.

ბუნებრივია, სამკაულები სხვა სამარხებშიცაა ნანახი. წვრილი ნატეხების სახითაა წარმოდგენილი ბრინჯაოს მრგვალგანიკვეთიანი სამაჯური მე-13 სამარხიდან. რამდენიმეა რკინის სამაჯური. ისინი ხშირ შემთხვევაში ცალკეული ნატეხების სახითაა წარმოდგენილი. აქაური ნესტიანი გრუნტი ხელს უწყობს რკინის ნაკეთობათა კოროზია-დაშლას. ეჭვგარეშეა, რომ ფორიმის მიხედვით ისინი იმეორებენ ვერცხლისა და ბრინჯაოს ნაკეთობებს.

უფრო მეტია მძივსამკაულების რიცხვი. ძალზე ცოტაა სარდიონის მძივები. მე-16 სამარხის სარდიონის მძივი ყავისფერია. ზედაპირი საგრძნობლად დაზიანებული, კარგად გაპრიალებული. არც მინისა თუ მინისებური პასტის მძივები გამოირჩევა მრავალრიცხოვნებით. მათი ერთი ნაწილი ერთფეროვანი, მონოქრომიული, დანარჩენი პოლიქრომიულია. მეტნაკლები რაოდენობით ცალკეულ სამარხებში ჩნდება ლურჯი ფერის წვრილი მძივები, იოტები, სხვადასხვა

ზომის სფეროსებრი თუ მანდარინისებრი, ასევე მწვანე თუ ფირუზისფერი პასტის მძივები. 42-ე სამარხის მძივების ძირითადი ნაწილი დამზადებულია ფაიანსისაგან. რგოლისებური, სადა მძივები, ე.წ. იოტები. რამდენიმე ცალი ლურჯი მინისაგან დამზადებული რომბული ფორმის მძივებია. მსგავსი ფორმის მძივები გვხვდება მთელი ანტიკური პერიოდის განმავლობაში როგორც საქართველოში, ისე ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთში (თურმანიძე, 2005: 45-50; კახიძე, კახიძე, 2014: 45-46; Алексеева, 1975: 31, ტაბ. 5, ტიპი 1).

სხვა ნაკეთობებიდან გვხვდება კაჟის ანატკეცი (47-ე სამარხი). მოყავისფრო, ზურგის მხარეს ჩანს ორი ფერდი. თავი გადატეხილია. იარაღის ბოლოზე ჩანს წვრილი რეტუმის კვალი. ნატიფად დამუშავებული. მუცლის მხარეს კი ტალღოვანი ზედაპირი აქვს. ორივე მხარეს ეტყობა ანატკეცის ნიშნები. ასევე, გამოყენების კვალი (3X2,7 სმ).

როგორც ვხედავთ, გვიანკლასიკური ხანიდან ფიჭვნარელი კოლხები, აქაური ელინების მსგავსად, იწყებენ საქელეხო რიტუალის შესრულებას. საინტერესო სურათი ისახება ადგილობრივი მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობის განსაზღვრის მიზნითაც. საკმაოდ ბევრია ისეთი ჭირისუფალი, რომელიც საიმპეციური ინვენტარს მოკრძალებულად ან საერთოდ ვერ ატანს. ადაპის წესის მსგავსად, გაიზარდა ელინიზებულ კოლხთა რიცხვი, რომლებიც თავიანთ მიცვალებულებს კრძალავდნენ უკვე თავით აღმოსავლეთისაკენ. თუმცა გრძელდება ტრადიციული ადათ-წესებიც. მხედველობაში გვაქვს ჩრდილო-აღმოსავლეთისაკენ და ჩრდილოეთისაკენ დამხრობილი სამარხები.

ტრადიციულად, ადრეკლასიკური ხანის დაკრძალვის წესები შემორჩენილია ინვენტარის ჩაყოლების კანონზომიერებაში. არტეფაქტების დიდი ნაწილი, როგორც წესი, თავის არემია განლაგებული. ჰერაკლეური ამფორა, თიხის კოჭობი, შავლაკინაი არიბალისებრი ლეკითოსი, ვერცხლის საყურეები, ბრინჯაოს ზარაკი, ფიგურული მინის საკიდი. ბეჭდები, რომელიც ორ სამარხში აღმოჩნდა, ხელის არემია დადასტურებული. ყელის არემი გაიწმინდა თვალადი მინის და ოქროს ფუყე მძივები. დამკვიდრებულია მიცვალებულისათვის ქარონის ობოლის ჩაყო-ლე-ბის, ელინებისათვის დამახასიათებელი ადათ-წესი. სამარხებში დასტურდება ვერცხლის ორი ან ერთი ცალის ჩაყოლება. მარცხენა ხელთან აღმოჩნდა შავლაკინაი არიბალისებური ლეკითოსი (სამარხები #52 და #59), რკინის ბეჭედი და სამაჯური. პირველად აღმოჩნდა კოლ-ხურ სამარო-ვან-ზე დემეტრას კულტთან დაკავშირებული ტახის გამოსახულებიანი ტე-რაკოტა. ასევე, დადასტურებულია ადგილობრივი ოინოხოია, დოქი და კოჭობი, ძვ.წ. IV ს-თვის დამახასიათებელი ნაცრისფერკეციანი დოქი (სამარხი #49).

როგორც ვხედავთ, ფიჭვნარი და მისი შემოგარენი ძველი კოლხეთის ისტორიის და საერთოდ შავი ზღვისპირეთის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფენომენტაგანს წარმოადგენს. ჩვენს ხელთაა ურბანისტული ცივილიზაციის, კლასობრივი საზოგადოების, ტომობრივი კულტურის გენეზისის შესწავლისთვის ძალზედ ინფორმატიული მასალა.

ფიჭვნარისდამისიშემოგარენისმიხედვითშესანიშნავადდასტურდება რომაქაური მკვიდრნი ჯერ კიდევ ეპიპალეოლითიდან დაწყებული ჩართული არიან მსოფლიო მნიშვნელობის ისტორიულ პროცესებში. საკმარისი დავასახელოთ სოფ. ქობულეთის ბოლოდროინდელი აღმოჩენები, ან ფერად ლითონებთან დაკავშირებული მეგალითური კულტურის ძეგლები. ქობულეთის მუნიციპალიტეტის სხვადასხვა აღმოჩენებიდან დასტურდება რომ აქაური მელითონეები ბევრი ნოვაციის დამნერგავნი აღმოჩნდნენ. არ გამოვრიცხავთ, რომ მითი არგონავტების შესახებ და ბოლო დროს დადასტურებული ძველადმოსავლური წარწერები სწორედ

ამ მიღწევების გამოძახილი იყოს.

არანაკლები მნიშვნელობისაა ის ძვრები, რომლებიც სულიერ სფეროში მოხდა (დაკრძალვის წესები, ალაპი, რელიგიური რწმენა-წარმოდგენები და სხვ.). ახალი აღმოჩენებით დადასტურდა, რომ მატერიკული საბერძნეთის მსგავსად გვიანკლასიკურ ხანაში, პელეპონესის ომში ათენის დამარცხების გამო შესუსტდა ტრადიციული კონტაქტები, ხოლო მაკედონიის მიერ საბერძნეთის დაპყრობის შემდეგ ჩვენშიაც ელინისტური ცივილიზაციისათვის დამახასიათებელი ტრენდები ძლიერდება. თანდათან იზრდება სამხრეთი შავიზღვისპირეთის ცენტრების (ჰერაკლეა, სინოპე, ამისო) როლი. ეს იმდენად მდგრადი ტენდენცია აღმოჩნდა, რომ მცირეოდენი ლაკუნის შემდეგ ახ.წ. II ს სამხრეთი-დასავლეთი საქართველო, ძირითადად, ამ რეგიონიდან (ტრაპეზუნტის დამატებით) მარაგდება. შესაძლოა, მათ დასავლეთი მცირეაზიული ცენტრი პერგამონიც შეემატა.

მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენთვის საინტერესო სამაროვანზე ჯერ კიდევ მცირე ფართობია შესწავლილი, ზოგიერთი დასკვნის გაკეთება მაინც შესაძლებელია. აშკარაა, რომ იგი ძვ.წ. V ს კოლხური სამაროვნის ტეროტორიულ და ქრონოლოგიურ გაგრძელებას წარმოადგენს; სულ მცირე დაშორებაა დასავლეთის მიმართულებით ძვ.წ. V ს ბერძნულ ნეკროპოლისთან, სამხრეთის მიმართულებით კი უშუალოდ ეკვრის ელინისტური ხანის სამაროვანს; თვალსაჩინო ძვრები ხდება კოლხთა დაკრძალვის რიტუალებში: სამარხთა დიდი ნაწილი ფიჭვნარელი ელინების მსგავსად, მეტნაკლები გადახრებით აღმოსავლეთისაკენაა დამხრობილი; კოლხები უკვე მიმართავენ ალაპის წესის შესრულებასაც; ძვ.წ. IV ს ბერძნული ნეკროპოლისის მსგავსად, სამარხეული ინვენტარი მოკრძალებული ხასიათის მატარებელია, რაც მატერიკულ საბერძნეთში მიმდინარე სოციალ-პოლიტიკური მოვლენების გამოძახილი უნდა იყოს; წამყვანია ადგილობრივი პროდუქცია, რა თქმა უნდა უარს არ ამბობენ უცხოური ფუფუნების საგნებზეც; დანიშნულების მიხედვით, სამარხეული ინვენტარი ჩალაგებულია თავის, ყელის და ფეხების არეში; სიახლეა სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარება პონტოს ჰერაკლესთან; საგრძობლად შემცირებულია საიუველირო ხელოვნების ნიმუშები.

ელინთა ადათ-წესების შესაბამისად, მეტ-ნაკლები გადახრებით, იკვეთება მიცვალებულთა თავით აღმოსავლეთისკენ მიმართვა. წამყვანია ინჰუმაციური სამარხები. უმეტეს შემთხვევაში გარდაცვლილები ჩასვენებული არიან ხის კუბოში. კოროზირებული რკინის ლურსმნების განლაგების მიხედვით შესაძლებელი ხდება მათი ზომების მეტ-ნაკლები სიზუსტით განსაზღვრა. ბერძნულ ადათ-წესებს ექვემდებარება სააღაპო მოედნებისა თუ ხის კუბოში ინვენტარის ჩაყოლების კანონზომიერებანიც. აქ დაკრძალული კოლხები სოციალურად მაინც და მაინც გამორჩეული ფენების წარმომადგენლები არ უნდა ყოფილიყვნენ. სამარხეული ინვენტარი მოკრძალებული ხასიათის მატარებელია. ზომიერად, ზოგჯერ სიმბოლურადაც კი, იყენებენ მძივებსა და მძივსაკიდებს.

სამარხთა მნიშვნელოვანი ნაწილი უინვენტაროა, რაც გვაფიქრებინებს, რომ წინა საუკუნესთან შედარებით კოლხური მოსახლეობა საგრძობლად გაღარიბდა. საინტერესოა, რომ ამ მხრივ ძვ.წ. IV ს კოლხური სამაროვანი ემსგავსება თანადროულ ბერძნულ ნეკროპოლს. ვფიქრობთ, ეს ფიჭვნარის კლერუქიის მეტროპოლიის, ათენის დასუსტებას უნდა უკავშირდებოდეს. აშკარაა, რომ ანტიკური თუ ადრეიზანტიური დასახლებები კოლხეთში მეტროპოლიაზე ზედმეტად იყვნენ მიჯაჭვული და მათი დასუსტება საბოლოო ჯამში მათ ავტომატურ „გარდაცვალებს“ მოასწავებდა, ავტონომიურად ცხოვრება მათ არ შეეძლოთ. ეს დასტურდება მომავალ ეპოქებთან მიმართებაშიც, მაგ. გონიო-აფსაროსისა და პეტრა-ციხისძირის მაგალითზე.

გამოყენებული ლიტერატურა

თურმანიძე მ. 2005: მძივსამკაული ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლიდან. ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, III: 45-50.

კახიძე ა. 1979: ფიჭვნარის ძვ.წ. ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნულ ნეკროპოლზე 1976 წელს განხორციელებული სავლე კვლევა-ძიების შედეგები. სდსმ, 8: 42-67.

კახიძე ა., ვიკერსი მ. 2004: კოლხები და ბერძნები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში, საქართველო-ბრიტანეთის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1998-2002 წწ), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის აშშოლის მუზეუმი.

კახიძე ა. 2007: ანტიკური სამყარო აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის აშშოლის მუზეუმი.

კახიძე ა., ძნელაძე ნ., შალიკაძე თ., თურმანიძე მ. 2013: ფიჭვნარის ექსპედიციის 2012 წლის სავლე კვლევა-ძიების ანგარიში. აჭარა: წარსული და თანამედროვეობა, 1: 52-126.

კახიძე ა., კახიძე ე. 2014: აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიზაციის შედეგები (ფიჭვნარის ძვ.წ. IV საუკუნის ბერძნული ნეკროპოლი) - (ქართულ და ინგლისურ ენებზე), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი, ოქსფორდის აშშოლის მუზეუმი.

კახიძე ა., ძნელაძე ნ., თურმანიძე მ., ფარტენაძე თ. 2015: ფიჭვნარის სამაროვნებზე 2013 წელს განხორციელებული არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები. აჭარა: წარსული და თანამედროვეობა, 2: 10-82.

კახიძე ა. 2016: აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთის ადგილობრივი მოსახლეობის ყოფა და კულტურა კლასიკურ ხანაში (ფიჭვნარის ძვ.წ. V საუკუნის კოლხური სამაროვანი), ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმი.

კახიძე ა., სურმანიძე ნ., შალიკაძე თ., ძნელაძე ნ., თურმანიძე მ., ნაგერვაძე მ., ფარტენაძე თ. 2017: 2014-2015 წწ ფიჭვნარის ნაქალაქარის და სამაროვნებზე წარმოებულ არქეოლოგიური ექსპედიციის ანგარიში. აჭარა: წარსული და თანამედროვეობა, 3: 113-206.

კახიძე ე. 2021: 2021 წლის ფიჭვნარის არქეოლოგიური გათხრების წინასწარული ანგარიში. მუზეუმი და გლობალიზაცია. საერთაშორისო კონფერენციის მასალები, ბათუმი: 174-184.

Алексеева Е.М. (1975) Античные бусы Северного При-черноморья. - САИ, вып. Г1-12, Мос-ква, с. 93, таб. 4.

Гуляев В.И., Савченко Е.И. (1998) Новый могильник скифского времени на Среднем Дону (итоги исследований 1996-1997 гг.). - РА, 4, сс. 115-132.

Иванов Т. (1963) Античная керамика из некрополя Аполонии. - Аполония, София, сс. 65-274.

Капошина К.И. (1959), Некрополь в районе поселка им. Войкова близ г. Керчи. - МИА, 69, сс. 108-153.

Книпович Т.Н. (1935) Опыт характеристики городища у станицы Елизаветской по находкам экспедиции ГАИМК в 1928 г. - ИГАИМК, вып. 104, С. 111-201.

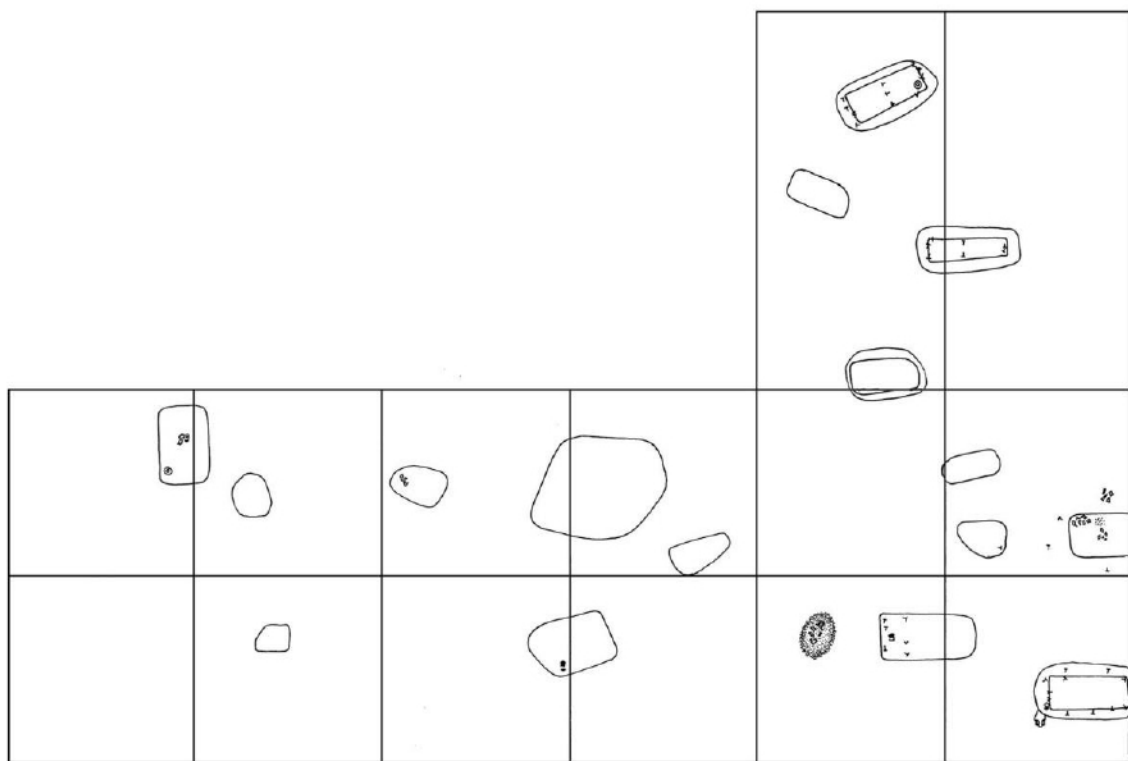
Коровина А.К. (1968) Тирамба (городище и некрополь). - СГМИИ им. А.С.пушкина, 4, с. 54-84.

Кругликова И.Т. (1957) Ремесленное производство простой керамики в Пантикапее в VI-III вв. - МИА, 56, сс. 104-138.

Силантьева Л.Ф. 1945

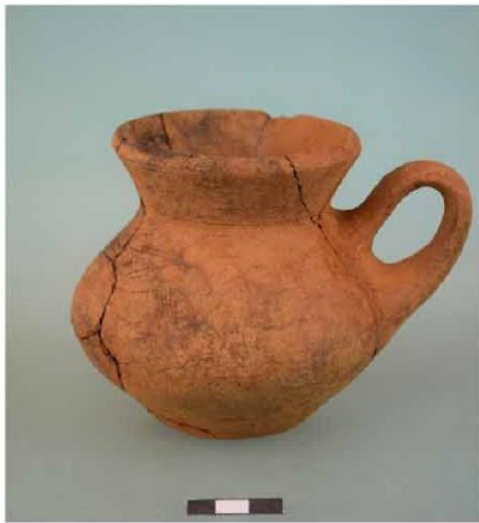
Alexandrescu P. 1966: Necropola tumulara, Sapaturi 1955-1961. *Histria*, 2: 133-294
Beazley Gifts, 1967: pl. 48(140).6
Corbett, 1949: 301, 331, 332;
Kakhidze E. 2023: Classical-period Greeks and locals at Pichvnari, eastern Black Sea area.
Tios/Tieion on the Southern Black Sea Colonisation (ობიექტები): 319-330.
Sparkers B.A., Talcott L. (1970) Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries
B.C. – The Athenian Agora, volume XII, part 1, p. 55.
Talcott, 1935
Ure, 1944:

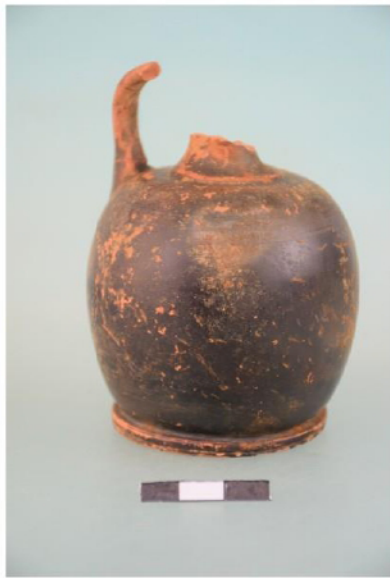
ပုံစံ. I

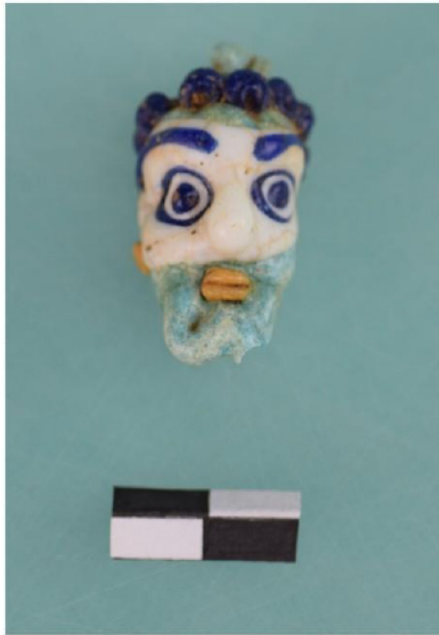

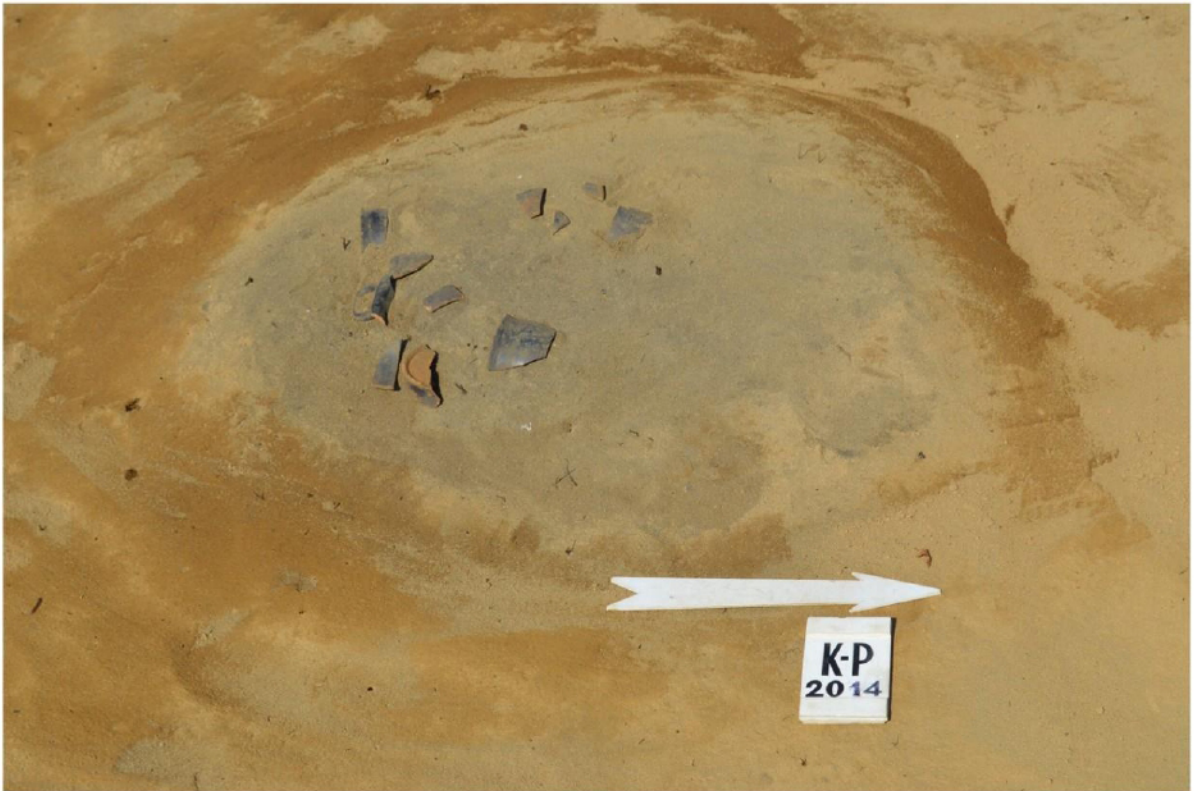

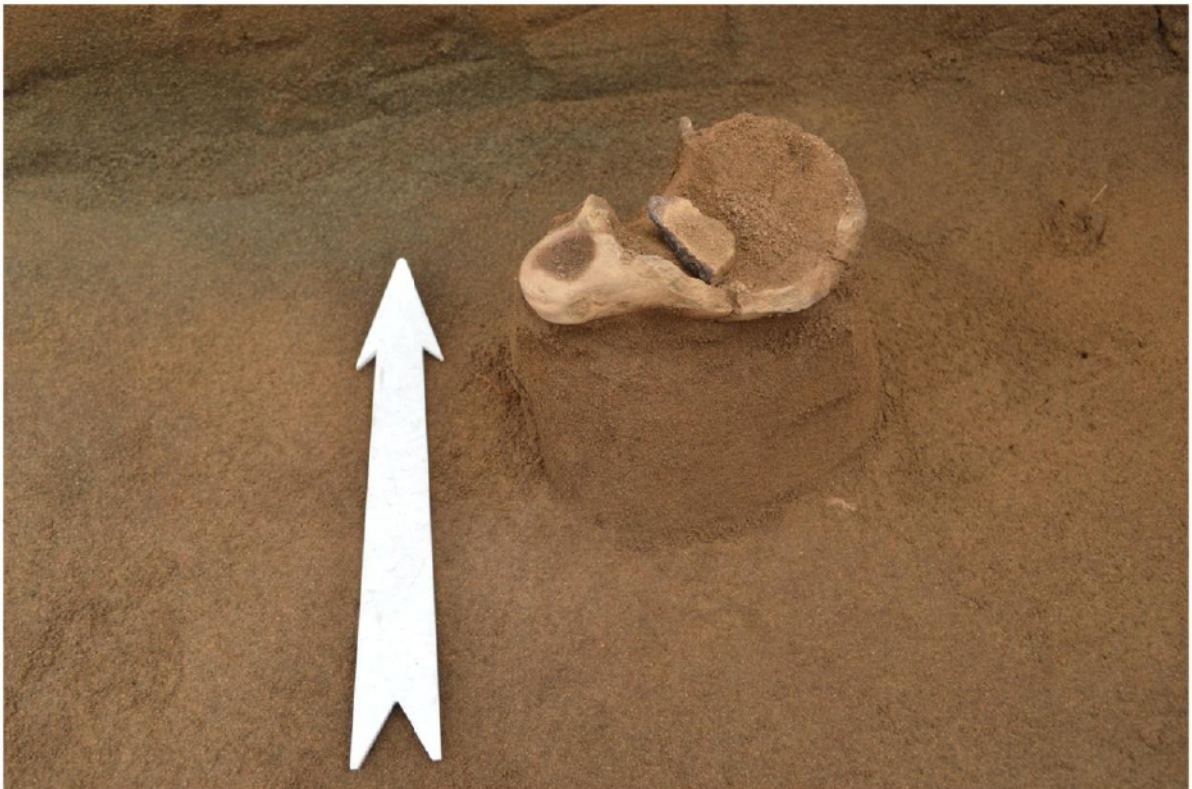

1

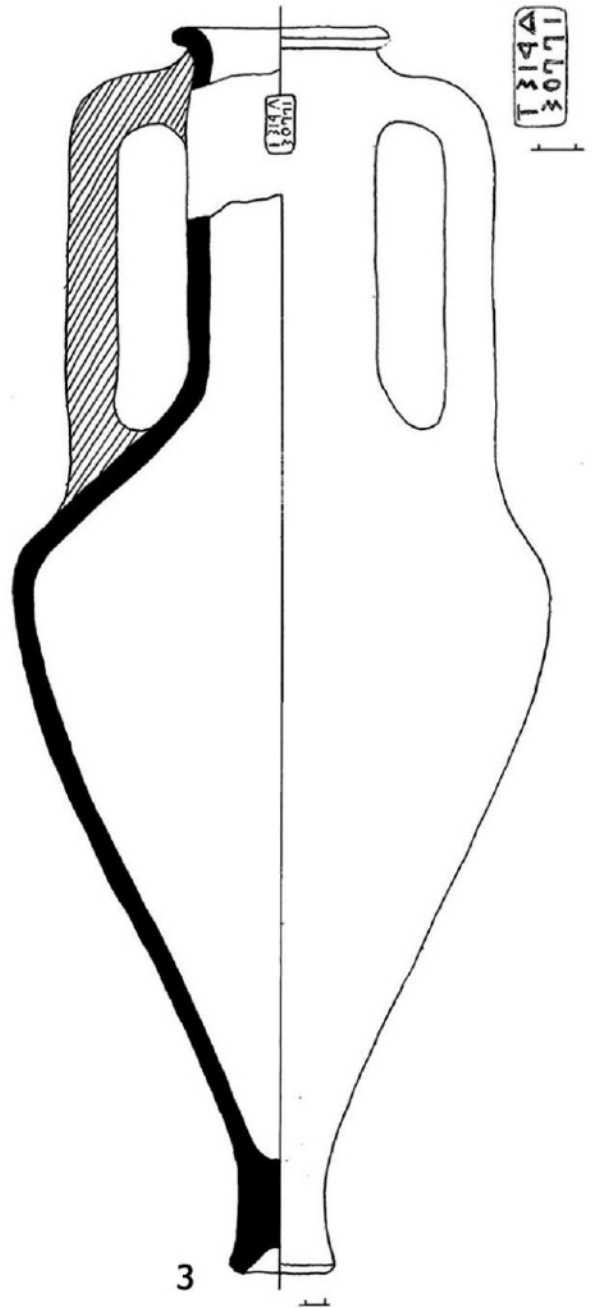
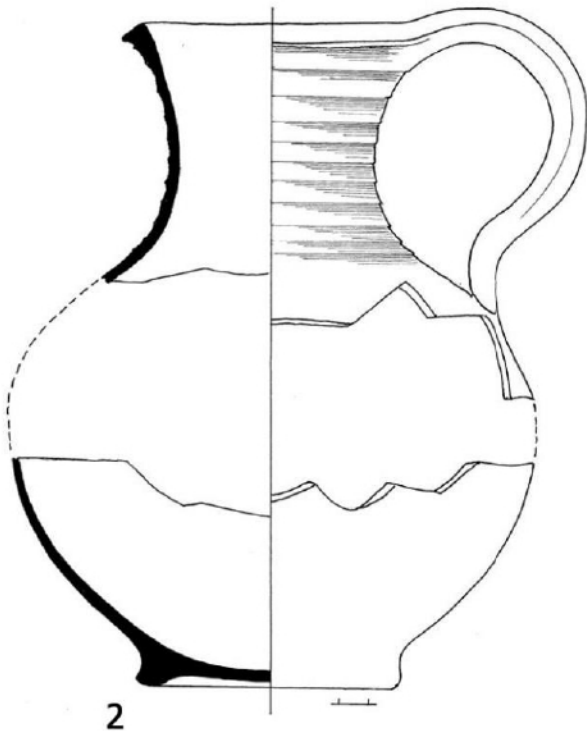
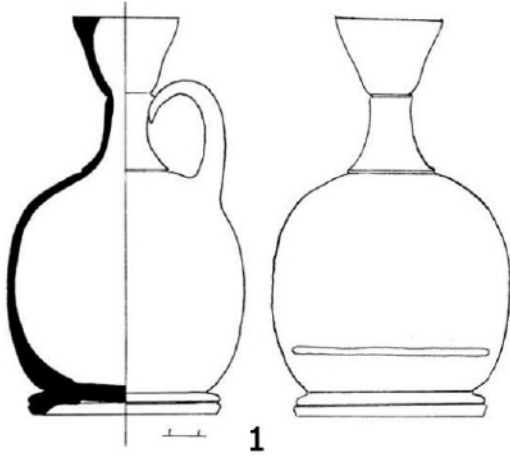
2

1

2

13194
30771